

B

OM

PESTEN I STOCKHOLM

1710.

AF

J. V. BROBERG,

BIBLIOTEKARIE VID CAROLINSKA MEDICO-CHIRURGISKA INSTITUTET.

ANDRA UPPLAGAN.

STOCKHOLM,
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

De smittans ilar,
Som rensa länder;
De nattens pilar,
Som ut jag sänder,
De slå sitt offer, och slaget tål
Ej mur af koppar, ej sköld af stål.

WALLIN: *Dödens Engel.*

Ryktet om pestens återuppträdande i Rysslands södra trakter har väckt minnet om hans forna härjningståg och huru han våldgästade äfven vårt land. År 1710 var pesten här i Stockholm senast; och på den beskrifning derom, som undertecknad 1854 utgaf, har uppmärksamheten blifvit rigtad genom det utdrag derur, som var synligt i såväl Stockholms Dagblad som Nya Dagligt Allehanda för sistlidne Mars månad. Den häraf föranledda uppmaningen att utgifva en ny upplaga har förf. med nöje velat tillmötesgå; och då sålunda nu en 2:a upplaga utgår, hoppas förf., att äfven om den måtte gälla hvad *Edinburgh Medical Journal* i Novemb. 1855 uttalade om den förra: "we trust that we are not solitary in the interest with which it has inspired us".

Stockholm i April 1879.

J. V. B.

— — — — Accessit rapido lethæa veneno,
Quæ raptim sternit corpora mille, lues.
Dira lues! cæli offensi crudele flagellum!

Crebra meas quondam pestis memoratur in urbes
Venisse; at numquam sævior ulla fuit.

And. Ol. Rhyzelius.

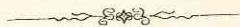

Den farsot, som 1710 utbröt i Stockholm, och, såsom det heter i Kongl. Rådets Memorial af d. 18 Jan. 1711, »lika som en vådheldh grep omkring sig och med ett ynkeligit Spectakel härjade staden», hade sedan mera än tusen år tillbaka tid efter annan visat sig i Europa. Bubonpest, Pestis inguinaria, eller vanligast blott *Pesten*, kallade den hemsökta menskligheten denna sin plågoande från det underbara Egypten. Hans första inträde i Europa föll uti det sjette århundradet, då Constantinopel såg honom år 531. Efter att der hafva, såsom det uppgifves, under sin häftigaste framfart dagligen skördat omkring 10,000 människor, gick han, härjande och ödeläggande, kring

hela den då kända världen. Uti 50 år varade dessa de s. k. Justinianska pestgrassationerne, och från den tiden blef pesten i århundraden Europas fruktansvärde gäst.

Detta första härtåg tyckes emellertid utmattat hans kraft, så att härjningarne under de närmast följande seklerna ej blefvo så förfärliga. Men vid början af 14:de årh., lyst af den slocknande S:t Antonii-elden och vägledd af korstågens Lepra, reste han sig med makt, och folken »försvunno i plötsligt nedan»; jorden bäfvade, och genom alla Europas länder tågade han, rensande menskligheten: äldre generationer, ofta moraliskt djupt försjunkna, bortsopades från jorden, för att lemna rum åt nya, friskare släkten med ädlare eller oförderfvade anlag. Detta hans renselsetåg gåfvo de bestörta folken i olika länder olika namn: så sade Svensken, det var *Diger Död*.

Väl bibehöll pesten ännu i några århundraden herraväldet inom Europeiska sjukdomsverlden, bidragande till mensklighetens utvecklingsakt; men hans kraft var bruten, och 18:de seklet såg honom ändtligen försvinna. Men liksom lågan, innan hon slocknar, flammar upp, så genomvandrade pesten ännu en gång Europa, strängt beskattande landen; och 1710 kom ordningen till Sverige.

Innan vi gå att afhandla detta Bubonpestens — såsom vi hoppas — sista uppträdande i vårt fädernesland, vilja vi tillse huru ofta detsamma förut varit hemsökt af denne härjare ¹⁾).

Under första årtusendet af vår tidräkning synes Bubonpesten ej ännu nått sin intensivaste contagiositet. Oaktadt de lifliga handelsförbindelser, hvori Norden, och i synnerhet Biarmaland, under de sista seklerna af denna tiderymd, stod till det sydöstra Europa, eller det s. k. Grekiska kejsaredömet, äfvensom med det vestliga och södra Asien, hvilka länder då allaredan många gånger varit hemsökta af denna epidemi, uppnådde den då ännu icke vår Nord, att dömma af de nordiska urkundernas fullkomliga tystnad härom. Icke ens på de stora nederlagsplatserna för dessa vidsträckta handelsrörelser, neml. Bulgar vid Wolga, Perma vid Koliwa och de nordiska sagornas Holmgård, skola, under nämnde århundraden, några större förödelse genom härjande farsoter egt rum.

Först under 13:de årh. närmade sig Bubonpesten åt Norden. Så uppgifves bestämdt att pesten varit i Ryssland på 1230-talet; och troligt är att verklig pest

¹⁾ De källor, vi för denna öfversigt begagnat, äro i synnerhet: El. Brenner. »Kort Förteckning uppå de namnkunnigaste Pestilenztijder i Sverige, af gamblare och nyare Skrifter och Documenter sammansökt». Mscr. i Carol. Med. Chir. Instit:s Bibl.

Biskop J. Svedberg. Gudeliga Döds Tanckar. Skara 1711.
Ilmoni. Nordens Sjukdomshistoria. Helsingfors 1846.

var den farsot, som äfven samma tid hemsökte de Scandinaviska länderna, i synnerhet Danmark.

Oro och spänningar i jordens och atmospherens förhållanden inleda det 14:de årh., detta för hela Europa så dödsbringande sekel. Kometer hota; Island skakas af jordbäfningar; Nordsjön tillfryser emellan Norge och England, så att härbergen måste upprättas midt på hafsisen (1323); blod regnar vid Ringstaholm (1316), ett tecken till fasor som stunda, och Nyköpings gästabad styrkte menigheten i denna sin tro. Och året då hunger och pestilentia härjade Sverige har munken bevarat åt minnet med dessa ord:

Ut lateat nullum, tempus famis, ecce Cucullum¹⁾.

Några årtionden derefter kom pesten åter, och vållade under fem år stor folkförödelse, tills den år 1345 tog slut. — Efter dessa förberedelser uppnåddes Sverige af den ödeläggelse, som anses för Bubonpestens culmination. Munkversen

Rastrum triCrumbum spjutLongum maxima pestis
anger året 1350 för Digerdödens hemsökelse. I Stockholm dogo då så många, att på långt när icke alla lik kunde bli begrafna, utan »gatorna voro betäckta af döda kroppar». Magnus Smek, hvars yppiga hof var förnämsta härden för det sedeförderf och slöseri,

¹⁾ »I *Cucullum* må tu leta,
Att få åhrathalet weta».

som utspridde sig i landet och började förlama den fordna redbarheten, såg sina båda halfbröder falla. Brigittas fromma varningar hade varit förgäfves: nu utgaf han ett påbud om *offentliga bot- och bönedagar*. De få öfverlevande började en ny tidsräkning efter »then stora döden». — Längre fingo icke folken lugn att läka sina djupa sår och hemta sig ifrån den förkrossande ödeläggelsens domning. Dock synes Sverige lidit ringa i jemförelse med det öfriga Europa. Bland de 13 eller 14 gånger, som Europa under återstoden af detta sekel på olika ställen härjades af Bubonpesten, drabbades Sverige af densamma blott tvenne gånger, såvidt vi kunnat finna, nemligen åren 1359 och 1361.

Äfven under 15:de årh. intager Bubonpesten främsta rummet bland alla de sjukdomar, som då angrepo menskligheten. Men under seklets lopp försvinner så småningom pestepidemiernas likhet med Digerdöden, så att under dess sista hälft annalisterna ej mera omnämna de häftiga blodstörningarne. Sverige hemsöktes nio gånger, men det öfriga Europa ungefär 25. — För år 1413 omtalas »stor pestilentia» såsom härjande i synnerhet Östergötland. Troligen var denna en fortsättning af föregående årets pest i Köpenhamn, för hvilken Drottning Margaretha föll ett offer. — Efter ihållande regnskurar och stor hungersnöd angrep år 1421 pesten åter Sverige, som dessutom djupt led af grymma utpressningar af Pommerske Eriks fogdar, och om hvars dåvarande Erkebiskop Rimchrönikan säger: »Argare

bofwer war tha ej präst.» — Unionsstridigheter och partitvister sköflade landet; under gårdsrättens våldsamerheter suckade de lägre i allmän osäkerhet och »endast dessa lemnades att ega ett fädernesland och lida därför»¹⁾. Lättfärdiga nunnor kringströko²⁾ i landet och presterna insatte i Leprosorierna familjefäder, som voro hinderliga för deras älskogsplaner³⁾. Kom så åter pesten 1439 och 1440⁴⁾. År 1442 hungersnöd och pest, och Christoffer nämndes Barkekung. — Det första året af seklets sjette decennium eller 1451 befinnes Sverige återigen vara hemsökt af en stor och mördande farsot, som med afscende på sin starkt dödande egenskap jämföres uti krönikan med sjelfva digerdöden. Endast i Stockholm skall den borttryckt icke mindre än 9,000 personer, bland hvilka nämnes Carl Knutsons gemål,

1) Geijer Sv. F. Hist. I. p. 245.

2) Dalin Svea Rik. Hist. II p. 605.

3) »Cujus enim cunq̄ue pulchræ matronæ cupidine flagrabant, quæ lubidini eorum fortiter resistebat, ejus maritum in lepræ suspicionem adducendum curabant. Quo fiebat, ut us sine mora domus Sancti Spiritus (aut sancti hospitis) atque, si mulier nihilominus in proposito maneret, Sancti Georgii hospitibus adscriberetur. Hic autem quin diem supremum obiret, hoc morbo quam maxime contagioso et horrifico infectus, vix dubium esse poterat». Ilmoni l. c. p. 296.

4) »År 1440 skall den sträckt sig ända upp mot Luleå, der den stannat. Innebyggarna gjorde härvid det löftet, att årligen gifva en penning till Upsala domkyrka, hvilken afgift ännu utgår, men är förvandlad till en ordinär gård, hvarmed Rector Scolæ i Gefle är lönad». Hedin l. c. p. 26.

Drottning Catharina. — År 1464 var Stockholm utgångspunkten för en förödande epidemi, som i tvenne år spridde sig kring landet, och bland hvars offer nämnes Biskop Kettel Wase i Linköping. — Ännu trenne gånger innan detta sjukdomsdigra årh. såg sitt slut finna vi Bubonpesten härja landet. Under det Veneriska smittan erhöll sin upprinnelse i Italien, bortrycktes sålunda af pesten år 1484 i Stockholm 15,000 människor, hvilket antal, i anseende till stadens då ännu måttliga storlek och ofta ej långt förut gjorda betydliga folkförluster, är utomordentligt stort. Folket strömmade till Svartmunka-klostret, »som nu är Tyska kyrkan», och sökte »för ett medelmåttigt vaxljus» bot vid dess »altare med belätet om Christi nedertagning af korsset»¹⁾. — Ungefär ett årtionde derefter, 1495, sköflades åter Stockholm: eldsvåda, öfversvämning och pest borttogo då 18,000 af dess innevånare²⁾. — Den »pestartade sjukdom», som äfven 1500 var gängse, kan sannolikt också anses som Bubonpest, samt härledas från samtliga dåvarande epidemier i Tyskland.

Ännu ett århundrade bibehåller Bubonpesten främsta rummet inom sjukdomsverlden. Men 16:de seklets pestconstitution synes undergå väsentliga modificationer,

¹⁾ Stjernmans tal om de lärde Vetenskapers tillstånd i Svea Rike under Hedendoms- och Påfvedöms-tiden. 1778 p. 65.

²⁾ Derom säger Rimkrönikan, pag. 535:

Sjutusend ok än flere

I Stockholm af pestilentia dogo, ok än mere.

Drottning Catharina. — År 1464 var Stockholm utgångspunkten för en förödande epidemi, som i tvenne år spridde sig kring landet, och bland hvars offer nämnes Biskop Kettil Wase i Linköping. — Ännu trenne gånger innan detta sjukdomsdigra årh. såg sitt slut finna vi Bubonpesten härja landet. Under det Veneriska smittan erhöll sin upprinnelse i Italien, bortrycktes sålunda af pesten år 1484 i Stockholm 15,000 människor, hvilket antal, i anseende till stadens då ännu måttliga storlek och ofta ej långt förut gjorda betydliga folkförluster, är utomordentligt stort. Folket strömmade till Svartmunka-klostret, »som nu är Tyska kyrkan», och sökte »för ett medelmåttigt vaxljus» bot vid dess »altare med belätet om Christi nedertagning af korset»¹⁾. Ungefär ett årtionde derefter, 1495, sköflades åter Stockholm: eldsvåda, öfversvämning och pest borttogo då 18,000 af dess innevånare²⁾. — Den »pestartade sjukdom», som äfven 1500 var gängse, kan sannolikt också anses som Bubonpest, samt härledas från samtliga dåvarande epidemier i Tyskland.

Ännu ett århundrade bibehåller Bubonpesten främsta rummet inom sjukdomsverlden. Men 16:de seklets pestconstitution synes undergå väsentliga modificationer,

¹⁾ Stjernmans tal om de lärde Vetenskapers tillstånd i Svea Rike under Hedendoms- och Påfvedöms-tiden. 1778 p. 65.

²⁾ Derom säger Rimkrönikan, pag. 535:

Sjutusend ok än flere

I Stockholm af pestilentia dogo, ok än mere.

förnämligast genom Skörbjugg och Engelska Svetten. Norden i allmänhet hemsöktes nämnde årh. af 16 pest-epidemier (eller med de af tvifvelaktig natur, 23); bland dessa led Sverige af följande. — Pesten 1503 bortryckte bland andra äfven den allmänt älskade Riksföreståndaren Sten Sture d. ä. Då varsnades ock med bäfvan de under benämningen Signacula kända fläckformiga præcipitater på kläder, möbler o. d. — Troligen mindre svårt hemsöktes Sverige år 1508. — Men pesten 1532 kallar krönikan »stoor pestilentia.» — Under nästa decennium började pesten i Stockholm 1548, och utbrede sig följande året öfver hela Sverige. I fordna tider befattade sig staten nästan intet, eller åtminstone högst obetydligt med helso- och sjukvården; den öfverläts åt kyrkan att ombesörja. Men nu blef äfven denna föremål för Gustaf Wasas omtanka. En »*Ordinantzia uppå Stockholms Stads byggning*» utgafs 1557 med föreskrifter om ordning och renlighet m. m.¹⁾. — Gå vi längre fram i häfderna, finna vi

¹⁾ Ordinantian innehåller bland annat: — — »schole ock alle rennestenar göres rene två reser i wicken; . . . och schall man vete en viss timme hvad clocken schall slå när then owerst boor schall begynne til at göre renth, och schall allestädes för huar portt och huus vare bestelt en vattentunne, och när then som owerst boor haffuer rensset och utslagit watnet för sitt huus och thed kommer rinnendes til sin näste granne, så schall han strax vare til redh at rense och uthslå udi like måtte watnet för sitt huus, folgendes så then ene effter then annen til thes alt bliffuer renth giorth ned til siön opå alle sider . . . Schole Borgmestere

Erik XIV:s stränga krigsutskrifningar bortföra på några orter helt och hållet allt manfolk: så måste, af brist på karlar, qvinnor bära Pastorn i Söderköping, Clas Hvit, till grafven ¹⁾). Kom så året 1565 och med det »then stoor pestilentian.» Dess härjningar voro större än i mannaminne förut, under dessa med pestsköflingar icke obekanta tider. I Stockholm omkommo icke mindre än 18,000 menniskor; de måste begravas, skrives det ²⁾), »tillhopa på hvarandra i stora och vida grifter, likasom man plägar salta fläsk.» Hvarken dagarne eller presterna räckte till för begrafningar. »Foglen, ther han i vädret flög, föll neder till jorden och wardt strax död. Djuren lupu tilsammans och rifvo hvarandra til död.» — Ännu 1566 fortforo pesthärjningarne. — Likaså 1568. — Under pesten i Stockholm år 1572 kom man första gången i Sverige att tänka på spärrningar ³⁾) Johan III anbefallde nemligen de pestsmittade husens stängande m. m., samt förbjöd resande från Stockholm att besöka Kalmar, der konun-

---

och Rådth ej tilstådje at siwke liggia i Stadsportarne eller opå gatorne; . . . och schola almenliga begrafningar herefter haffues å Norr och Södre Malmer». A. H. Wistrand, Öfversigt af läkarekonstens utveckling inom fäderneslandet. Sthm 1851, p. 23.

¹⁾ Geijer l. c. II. p. 193.

²⁾ Swedberg l. c. p. 581.

³⁾ Från 14:de årh. leda spärrningarne sitt ursprung. Visconte Bernabo af Reggio utgaf första författningen af detta slag år 1374. Hæser Gesch. d. Med. p. 282.

gen då vistades med sitt hof. — Från Tyska sjöstäder infördes pesten, år 1575, i Nyköping och Öregrund, samt spridde sig sedan under trenne års tid i landet¹⁾. Från den tiden hafva vi den första egentliga karantänsförfattningen för Sverige, neml. Kongl. Brevet af d. 24 Juli 1577 *til them som hafua befalningen uthi alle städer uthmed siösidenn her i Riket*²⁾. — Under de Lithurgiska stridigheterna visade sig ett »besynnerligt himmelstecken» d. 20 Jan. 1580. »Monge Regnbågar, thesslikes ock bleke solar. Sammaledes hördes basuner och kläckor i vädret altijd ljuda.» Pesten härjade då

1) »Uthi thenne förskräcklige Pestilentzplågho skal menskian hafua itt frijtt modh och sinne, och gladh wara, och elska mongahanda lustig spel och lecker, Lutor, harpor, gighespel, elska reen och wacker klädher, intet dödeligt tencke eller begrunde» säger Benedictus Olau i sin »Nyttighe Läkere-Book», tryckt i Sthm 1578. — Från 1570 eller 1580-talet härrör äfven följande, af prof. J. H. Schröder benäget meddelade, recept:

»En godh, styrcheligh och tilförlätelig Läkiedom vthi allehanda Kranckheeter, och förgiftighe Siukdomar, j thenne fahrlighe tijden, ganska nyttigh at bruka.

Tagh { ett halfft Lodh aff Guddomligh försyyn:
ett Skåålpund aff een sann Boot och Bättring:
två Skåålpund aff ett godt Tolemodh:

och stööt thetta smått uthi en Morter.

Gör här aff en Smörielse eller Plåster, och bruka thet två reesor om daghen, om Mårghonen när tu upståår, och Afftonen tå tu gåår till Sängia.»

2) Det anbefalldes »att icke straxt tillstådje någre skiepp med kramgodz att genast lossa varorna förän the någon tid haffue legadt på reddan, på thet man thes bättre kunde förfare om och någon sådanne sjukdom wore ther ibland». Wistrand l. c. p. 23.

grufligen landet¹⁾. I Upsala skingrades Universitetspersonalen, »at the kommo sig intet i stånd igen på 20 år». — Den pestepidemi, som åtta år derefter rasade i Stockholm, 1588, och dröjde tvenne år i landet, beskrifver dåvarande Pastor i Stockholm Petrus Paulinus Gothus²⁾. I dedicationen till »Fröken Anna», Kung Johans dotter, säger han: »en part af them, som af thenne pestilentzotena warit befängde, the hafwa mycket underligt både sett, hört och talat. Somblige af them hafva mist sina sinnen, Gud nåde! och äro wordne bundne med stark tåg och rep till händer och fötter, och hafwa theruthi samt dött. . . . Item somblige hafwa sett underlig rum och förskräcklige hamnar.» — En gräselig hungersnöd slutade detta sekel: »uthungrade gestalter, döda eller döende, påträffades på fält och vägar, vid byggnader och i husen, mången med gräs,

¹⁾ Ett Kongl. Bref af d. 3 Aug. 1580 om »åtskillige punkter, som i Stockholm skola tagas i acht medan pestilentian warar» påbjuder »Gudsfruktan och bön; — förbud mot alla samqväm; — tillstängande af de hus, der pestsjuka finnes; — straffbestämmelser af *lifvets förlust* jemte förverkande af hus och grund såväl för den, som icke genast anmäler, utan förtiger eller fördöljer en sjuk i sitt hus, som ock för den, som ej uthängar lakan eller annat tecken å huset, der sjukdomen är inne», o. s. v.

²⁾ »Christelig undervisning om menniskionnes lefnad i Pestilentztider». — Simon Berchelt, som i sitt företal kallar sig »Kongl. Maj:ts overdige Apothekare» skref också »Een liten underwijsning om Pestilentien, och huru man kan veta om vädret är förgiftadt» o. s. v. Sthm 1589.

hö eller dylikt i munnen; och ofta såg man hundar gnaga på dessa dödas kroppar ¹⁾).

Nu ändtligen under 17:de årh., börjar Bubonpestens öfvervalde i Norden försvagas, och epidemierna bli allt färre: nästan hela senare hälften af seklet var Sverige befriadt ifrån dem. Att detta förhållande varit en följd ensamt af mera ändamålsenliga anstalter för dess hämmande, kan väl knappt antagas; fastmera har väl, såsom ofvan blifvit antydt, pestens inre kraft varit i aftynande, eller ock den nordiska mensklighetens receptivitet därför i aftagande.

Liksom vid slutet af föregående århundrade, så härjade äfven nu en stark hungersnöd Svea Rike samt hela Norden, och dess vanliga följeslagare ²⁾), pesten, uteblef ej heller. Pestfarsoter äro antecknade för åren 1602, 1603 och 1605, för hvilket sista år tillika berättas, att konungen vidtagit kraftiga mått och steg att hämma dess kringspidande. — »Then starka och stora Pestilentian» kallades den farsot, som efter en tids förlopp åter yppades i Stockholm, 1623. I Kalmar hade den redan år 1620 visat sig, och uppehöll sig den gången i hela fem år inom Sveriges landamären. Biskopen i Strengnäs Laurentius Paulinus utgaf »*Loimoscopia eller Pestilentzspegel*», en ganska nyttig

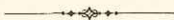
¹⁾ Ilmoni l. c. p. 124.

²⁾ *Μετα λιμῆ ὁ λοιμὸς* var ett ordspråk hos Grekerna.

bok i pestilentstider, säger antiquarien Brenner¹⁾. Af de förordnanden om försigtighetsmått emot denna farsot, som Gustaf Adolf utfärdade, må anföras: Fönster å hus och byggnader skulle mycket hållas öppne, och der fönstren voro för små, skulle *öppningar uthuggas i väggarne* för att befordra luftens friskhet; de smittade skulle icke få ha umgänge med andra människor, i synnerhet icke få infinna sig i kyrkor, utan för dem skulle predikan hållas ute på öppna platser. — I September 1629 hemsöktes Stockholm åter af pest, ditförd från Dansk eller Nordtysk ort. — År 1630 skall den hafva kommit från Waxholmen. Hofvet, Canzelliet och Cammaren bortforo, och tryckta underrättelser om smittans förekommande utdelades. — År 1638 förnyades åter pestens besök. Besmittade hus utmärktes med påskrifne kors och uthängde lakan. »Magistraten i Stockholm var ock mera verksam till det ondas hämmande.» — Allt lindrigare blefvo pesthärjningarne: så under åren 1653 och 1654 samt 1657, ehuru den sistnämnde år utbredde sig temligen vidt omkring i Sverige. — Efter ett halft sekels förlopp inträffade Bubonpestens sista uppblossande före dess fullkomliga utslocknande.

¹⁾ Det året omtrycktes »Allom menniskiom til gagn och godhe» den af D:r Guilielmus Lemnius år 1572 utgifna »*Tractat om Pestilentialian, huru hvar och en menniskie sig hålla skall*», hvars motto lyder: »*Then som för sinom Skapare syndar, han moste komma Läkiarenom i händer. Syrach 38.*» — Denna Lemnii bok är troligen den första i Sverige tryckta medicinska skrift.

Det märkliga förhållande, att Nordens urgamla vidskepelse just nu, vid Bubonpestens aftyning, nästan med ens erhåller en så att säga acut form — det bekanta trolldomsväsendet 1668—1677, — påminner om det dylika lidande i nervsystemet, som, känt under namn af S:t Veitsdansen, uppenbarade sig hos det öfriga Europas folk vid Digerdödens utslocknande.

Anledning till smittosamma sjukdomars utveckling och utbredande finna vi i rikt mått vid det 18:de årh:s början. Öfver nästan hela Europa flammade krigslågan. I dess ena hälft stridde man om arfsföljden till Spaniens thron efter Carl II; i den andra framträngde Carl XII. Till dessa politiska förhållanden slöto sig inflytelserika förändringar i den fysiska världen: meteoror af olika slag, jordbäfningar, öfversvämningar o. d. Kometer visade sig åren 1702, 1706 och 1707. Tätta norrsken bemärktes i Danmark och England 1707. Blod regnade vid Örsjö i Skåne¹⁾ och likaledes 1709 d. 20 Sept. varsnades sådant meteor-damm vid byarna Biörsbo och Wad i Söderberckes socken²⁾. Jordbäf-

¹⁾ Mansa, Pesten i Helsingör og Kiöbenhavn 1711. Kiöbh. 1854, p. 2.

²⁾ Swedberg, p. 557.

ningar på åtskilliga ställen i Europa, t. ex. på Sicilien 1706, då Trapani blef en grushög, och i Danmark 1709. »Åhr 1708 d. 3 Okt. kl. 3 e. m. tildrog sig här i Westergötland en stor och helt owan och förskreckelig jordbäfning; then ock i Småland hördes, som mig förwisso är berättat», säger Swedberg; och i Juli 1709 märktes jordskalf på Alnön i Medelpad¹⁾. Under ett häftigt utbrott af Vesuvius år 1705 höjde sig en ny ö i Archipelagen. Äfven de klimatiska förhållandena afveko ofta och mycket från det vanliga. Så uppgifves, att hettan under sommaren 1705 varit så förfärlig, att i Montpellier en gång thermometern stod på vattnets kokpunkt. I början af 1709 åter var kölden så stark, att hela Östersjön blef isbelagd, Venedig omgafs med is och alla oljeträd i Italien gingo ut. I Sverige stodo ekarna sommaren derefter liksom förvissnade, och trädgårds-träden måste borthuggas »sedan the af samma kiöld utdödt hade». Och då snön smälte, uppstodo öfversvämningar, som förstörde hvad vinterkölden lemnat öfrigt. Deraf inträffade allmän missväxt, isynnerhet i Östergöthland, och hela skaror af tiggare öfversvämmade dagligen riket²⁾. — Nästan hvarje af dessa år ut-

1) Hülphers, Medelpad, p. 85.

2) Ilmoni, p. 125. — Swedberg skrifver: »I thetta åhr förn pestilentien kom (1710 Jan.—Maj), kostade en tunna rog fyratijo daler kopp:mt. Och man kunde then med största besvär bekomma. Hungren war på åtskilliga orter så hård, at fast monge dödde hopetahls af hunger. Modren hade gifvit upp andan af

märktes också af såväl ovanlig sjuklighet i allmänhet, som särskildt fortskridande af både pestens och koppornas utbredning åt nordvest.

Tillståndet i Sverige vid ifrågavarande tid tecknar ROSENSTEIN med följande korta, men uttrycksfulla ord: »Konungen var i Bender. Här var ingen lydnad. Folket var skrämtdt, nedslaget och modfäldt». ¹⁾ Af Pul-tavaslaget väcktes man »ur den förtröstande väntningens drömmar; och vaknandet var förfärligt. Med olyckan infinna sig den smärtligaste öfverraskning, omätlig sorg, kamp emellan förtviflan och ruelsefulla andagts-utgjutelser». ²⁾ — Och så kom pesten.

Sedan Bubonpesten nått Danzig och flera andra städer vid Östersjön, och Sverige således hotades, ut-

hunger, och spenebarnet drog sin döda moders döda bröst. Och när Gud wil hårdeliga straffa, moste wi ock sielfwe hielpa til. Man samlade tilhopa, i mening at hafwa i förråd för krigsfolcket, i stora hus, spanmål, bröd, kiött, flesk etc. Hwar mykit låg och förskämdes. Hwilket sedan moste utkastas, eller ther krigsman-nen thet fick, fick han ther jemte sjukdom och döden. Ännu mera: monger rik korngud hade ymnogt förråd på säd, i mening at währtorckan skulle in på sommaren wahra, och han så skulle få 50 daler för tunnan, ther han hade gifwit, kan ske, tolf före. Och gjorde så en grufwelig dyr tid, at otahliga monge af grufwe-lig hunger satte lifvet til. Si thetta war ett kraftigt medel at draga pestilentien in i landet.»

¹⁾ Tal om Pesten. Vet. Acad. Handl. 1772.

²⁾ Atterbom. Siare och Skalder, II. p. 24.

färdade Kongl. Senaten d. 25 Aug. 1709 en Förordning, huru med »the från misstänkte och besmittade orter anländande Skepp och Farkoster förhållas skulle». Vissa orter bestämdes till karantänplatser: i Stockholms grannskap voro Sandhamn och Waxholm dertill utsedda, hvarrest passagerare skulle utligga sin 40¹⁾ dygn långa karantänstid. Efter ingången underrättelse, när denna tid för hvarje karantänsskyldig var tilländalupen, bestyrde Magistraten om läkares utsändande för att besigtiga samma personer, och när Magistraten och Landshöfdingen fått veta, »hvilka läkaren fann så frije, at the utan all fara kunna få komma hijt upp», skulle vederbörande sedan »om theras upkomst» få behöriga ordres. Sedermera skulle »Inspectoren» inkomma med underrättelse, hvaruti »theras equipage» bestod, och huruvida den är »så vädrat och rökt», att äfven den kunde få komma in i Stockholm. Mången tyckte detta förfaringssätt vid karantänplatserna gå nog långsamt, och föredrogo derföre att utan besigtning begifva sig derifrån.²⁾ Senaten fann sig alltså föranlåten att den 2 Sept. 1710 förnya och skärpa 1709 års karantänsför-

1) Häraf ordet *Quarantaine*. Karantänflaggan, som nu är svart, var den tiden hvit.

2) Detta visar sig bland annat af Dr v. Hoorns till Magistraten ingifna attest af den 9 Aug. 1710, hvori han säger: »d. 8 hujus begaf jag mig efter ordres till Boogård, 2 mijl härifrån, att besicktiga en farkost från Pernau. Men när jag kom dijt, var han redan til Stockholm afseglat». *Coll. Med. Protocoller.*

fattning. Då förbjöds ytterligare att »ingen må fördrista sig sätta i land . . ., utan förblifva på farkosterne; Sammaledes, at ingen, hvare sig Bönder i skärgården eller Roddarepigor och andra må understå sig sliکه personer at inpractisera eller befordra och hysa, wijd *lifsstraff* tilgörande». Då var det likväl för sent. Pesten hade redan insmugit sig i Stockholm.

Farsoten skall hafva blifvit hitförd med Liffländare, som flygtade öfver Östersjön för de segrande Ryssarna, »hvilket klart synes deraf, att pesten först angrep det huset på Ladugårdslandet, hvarest de första då togo herbärge». ¹⁾ Och HEDIN ²⁾ utsätter dess första yppande till den 26 Aug. Men den första till Magistraten ingifna veckolistan på döde af den 27 Aug. har redan ett antal af 155 döde. Således fanns pesten, eller åtminstone pestliکه symptomer, redan vid den angifna tiden i åtskilliga delar af staden ³⁾, hvilket ock synes af Apothekaren BERENDTS inför Collegium Medicum d. 9 Aug. afgifna berättelse, »at i hans Apothek folk warit

¹⁾ Rosenstein, l. c. p. 5.

²⁾ Hedin. Supplement till Läkarebok, p. 29.

³⁾ Brenner, Mscr. »År 1710 wijd den 26 Aug. begynnte denna nu påstående Pestilentian, *sedan hon sig småningom insmygit*, wijsa sig i Stockholm så häftig, som hon knapt tilföreने någon tijd warit.» — En uppgift (Svenskt konversationslexikon 1845) säger, att »Pesten utbröt i Juni månad, öfverförd af Liffländska flyktingar. Det första offret var en skeppare från Pernau, som dog vid Erstavikskroge, hvarefter flera, som haft befattning med lastens lossning, afledo.»

hadde at köpa medicamenter, de der berättat, at åt skilliga wijd S:t Olof¹⁾ och S:t Johannes hastigt hade dött, och wijd benen samt föttren haft bruna och swart-acktiga bölder». Han hänvisade dessutom till det allmänna ryktet. — Men såsom Mansa anmärker, är det icke ovanligt i smittosamma sjukdomars historia, att farsotens utgångspunkt ej med säkerhet kan utvisas, hvartill ett af de närmaste skäl är det, att beslägtade sjukdomsformer småningom antaga epidemiens karakter. Och att den allmänna sjukligheten i staden var större än vanligt, intygade D:r SCHMIDT: han hade funnit, säger han, en »Febris maligna contagiosa såväl förleden höst som nu gå i schwang, och på Söder och i Staden hade monge dött».

Enligt Collegii Medici protocoller var det i sammankomsten d. 9 Aug. som möjligheten af pestens tillvaro i Stockholm första gången ifrågasattes. Orsaken till denna frågas väckande var ett Senatens²⁾ Bref, dat.

1) Clara församlings ansökan att få uppsätta ett träd-kapell på kyrkogården emellan Barnhuset och Berget beviljade Carl XI år 1673. Kapellbyggnaden börjades samma år och utfördes på Rådman Olof Larssons bekostnad, till hvilken frikostige gifvares minne kapellet kalladt blef S:t Olofs. År 1768 började en korskyrka af sten byggas utomkring det gamla kapellet, hvilken efter grundläggaren Konung Adolf Fredrik fick sitt namn. Elers, Stockholm II. p. 181 f.

2) »Den 4 Aug. 1710 föreställes af en Statssecreterare och discourerades af de 5 närvarande deras Excellenser Herrar Rikens Råd om den myckna sjukdom som i staden grasserade: om

d. 4 Aug., med anhållan om »en formlig Peest-Cuurs uppsättiande». Collegii Assessorer¹⁾ frågade sig sines emellan, men »om pestilentz wiste ingen något att berättat». Beslutet blef »at som alt *intet bewijste* någon grasserande Pestilentia, man än wijdare hade at härom förnimma, och sådant sedan Kongl. Senaten tillkännagifva». I alla fall skulle Pestcuren uppsättas, hvilket uppdrogs åt D:r BROMELL.

Oaktadt pestens härjningar på andra sidan Östersjön och den ökade sjukligheten inom sjelfva Stockholm, väntade²⁾ man således, trygg vid tanken på den »stränga» karantänen vid Sandhamn. »Säkerheten är också ett Guds straff» säger Norrköpings nitiske läkare D:r BLOCK³⁾, »hwaruti största delen, såsom thenna gängen

---

icke nödigt wore att Coll. Med. måtte befallas att publicera en Peest-Cuur, som bifölls, och afgick derom befallning.» *Riks-Archiv-Secreteraren C. J. Strands till Gustaf III, d. 6 Juni 1780, ingifna Promemoria angående Pestanstalterna 1710, enligt i Riks-archivet befintliga handlingar.* R. Arch.

¹⁾ Arch. URBAN HIÆRNE, Doctorerna RIBE, SCHMIDT, v. HOORN, BROMELL, HERMANNI, GRIM och HEIJNE — de båda sistnämnde den dagen frånvarande. *Coll. Med. Prot.*

²⁾ I den sluteligen utgifna »Pest-Cuuren» uttalar Collegium denna dyrköpta lärdom »Så skadelig som elliest all hastig gierning plägar wara, så nödig är den i Pestilentztijd». l. c. p. 20.

³⁾ *Pesten i Östergöthland. Link. 1711*, Qu. p. 63. — Med afseende på förhållandet i Norrköping under pesten derstädes, yttrar Block om sig sjelf (p. 53) »hafwandes jag i tid och otid hos wederbörande proponerat, projecterat, lamenterat, solliciterat, prosequerat och bidragit alt thet, som stått i mitt wäld, och jag

skedt är, söfwes, så i anseende til tidiga nödvändiga politiska anstalter, som tidigt undanflyttiande och andra præservativer, hwarutaf sedermera intet annat än en ostyrlig Confusion och obotlig skada oumgängeligen härflyter, hwilkes tiltagande man tå först, lijka som hals öfwer hufwud, moste sökia at hindra och hämma, tå gode förordningar och anstalter icke stort uträtta kunna. Hwilket alt man sist med et *Sero sapiunt Phryges* sakna måste.» — »Först i dag», d. 22 Aug., säger Borgmästar Hyltén inför Senaten, »har Stadsphysicus v. HOORN berättat oss om denna sjukdom, och att den icke wore fullkomlig pest». ¹⁾ Äfven sedermera, då man

trott lända till landets conservation, sed *surdis narravi fabulam* i 9 veckors tid, sedan Pesten sig werkeligen i orten inställt hadde. Dii meliora!» — Och pag. 64. »Harlequin frågade kejsaren i månan, huru thet dersammastädes tilgå månde, och fick till swars: *C'est Tout comme icy*, i. e. rät, som tu såge Norrköping.» — Colleg. Med. tyckte åtskilligt i D:r Blocks skrift vara »något sälsamt och extravagant». *Prot. d. 14 Febr. 1711.*

¹⁾ *Strands Promemoria.* — Ännu d. 3 Sept. förklarade Arch. Hiærne »det verkligen icke vara pest, utan en annan smittosam sjuka». l. c. — Nästan öfverallt der pesten framfarit inträffade samma förhållande, att läkarne i början ej ville erkänna den förhanden varande sjukdomens identitet med pesten. Så t. ex. under pesten i Venedig 1577 var största skulden till de gräsliga förödelserna derstädes läkarnes sorglöshet, synnerligen Mercurialis, hvilken så fasthänge vid Galeni definition på *λοιμος* (= en elakartad, *många samtidigt* angripande sjukdom), att han bland annat säger: Non possum existimare, appellandam eam esse pestem, in qua vix duo vel tres peribant singulo die. Erant fortasse initia quædam pestis, sed non erant pestis. Hæser, *Gesch. d. Med.* p. 490.

»fått rön i handom», sökte man likväl fördölja rätta tillståndet, troligen i välmenande afsigt att icke uppskrämma sinnena. Så påminner Archiater HJÆRNE, d. 29 Aug., Kongl. Cancelliet »huru högst nödigt wore med några rader i awisorne at förekomma det almäna högst skadeliga ryckett om en nu grasserande pestilentia i Stockholm.»

Emellertid tilltogo ryktena om plötsliga dödsfall på flera ställen i staden, isynnerhet på Ladugårdslandet, och vunno hos Coll. Med. större uppmärksamhet. I sessionen d. 18 Aug. berättar Arch. HJÆRNE för Collegium, att hos honom hade dagen förut varit en skraddare från Ladugårdslandet »Arfwed Cavat wijd napn» och »beklagat det hans hustru var illa sjuk, hafwandes i ljumsken en öm och stor bölda», och att 10 personer i samma gård redan dött, alla inom 3 dygn, samt att värden sjelf, en glasmästare, låg illa sjuk. Collegium afsände då, »för att förnimma om sant wore, att detta huset wore med någon pestientialisk sjukdomb besmittadt, som thet gemena ryckett gick», Doctorerna v. HOORN, GRIM, BROMELL och Stadsphysicus v. DAHN till skraddarens boning. Dessa herrars berättelse, d. 19 Aug., bekräftade det allmänna ryckett.¹⁾ Doctor GRIM

¹⁾ De funno hustrun frisk, men glasmästaren sjelf ligga till sängs »med pulsum febrilem cum subsultibus tendinum; i högra inguine en Bubo af färg rödblåd och så lång och bred som en heel hand, som sträckte sig uthur ljumsken inwärtas nedan åt knäet, midtpå kändes under huden en cavitet; i venstra ljumsken befanns en mindre Bubo». *Coll. Med. Prot.*

»som åtskilliga pestilentier utomlands bewijstat hadde»,¹⁾ förklarade »dessa Buboner wara af samma art och egenkap som de sig i Pestilentiske tijder wijsa pläga». — Till Senaten gingo då genast Archiater HILÆRNE och D:r RIBE att meddela underrättelse härom. Och dagen derpå »resolverades», att Collegium i skrifvelse till Senaten skulle »i djupaste underdånighet begiära, det en skyndsamt anstalt gjöras måtte, såväl med Pesthus, Pestdoctorer och Pestbarberares anskaffande, som all annan vid ett så olyckligt tilfälle högst nödig anstalt».

Från Senaten utgingo då förordnanden till Magistraten. Den skulle i samråd med Coll. Med. vidtaga de nödiga mått och steg, hvarföre också Borgmästarne Aulevill och Nyman jemte några Rådmän infunno sig d. 22 Aug. »för att med Collegium conspirera om ett och annat som thet almäna bästa anginge». ²⁾

Så börjades nu öfverläggningar; och åtgärder vidtogos så skyndsamt som möjligt att hämma det sig alltmera kringgripande onda.

1) »Inter nostros medicos nemo non transmarinas adiiit regiones; nemo longius provectus est Nicolao Grimmio Gothlando, qui in Orientali India cum magna laude, et Nosocomio in Batavia, Ceylonicæ et Aurifodinæ in Sumatra per plures annos præfectus, feliciter tamen Patriæ suæ redditus est.» Robergii orationes, citat af Bergius, *Inträdestal om Stockholm för 200 år sedan och Stockholm nu för tiden, 1758*, p. 161.

2) Borgmästare och Råd rådslogo på »källaren hos Langenbergs» och inbjödo till sammankomsten en läkare från Collegium; men Präses förklarade det ej anständigt wore at så wigtigt ärende på källare förehafva: de kunna komma hit. *Protokoll.*

Under namn af »allmän Brandsyn» visiterades husen och sjuke och döde upptecknades.¹⁾ Tillika anbefalldes att de sjuke bland »the fattige på holmen»²⁾ skulle i tid skiljas från de friske, liken insvepas i kläderna, genast i grafven läggas och med kalk öfverströs, samt på holmen rökningar anställas med tjära. — Öfver »det usla och eländiga tillståndet», som under pesttiden rådde bland dessa fattiga, beklagade sig Barberaren Ziervogel inför Collegium (d. 13 Sept.). »Där war emot 400 sjuke, och ibland them många med bölder under armarna och i ljumsken, men the lågo för eländigt, på bara hårda sängbräden, fulla med löss och orenlighet, at them ingen utan största fahra kunde skiöta eller handtera.»

En gammal förordning af d. 13 Sept. 1657 fäste Magistratens uppmärksamhet. Den innehöll, att »de som med denna smittosamhet antingen allaredan äro, eller kunna blifwa(!) befängde och inficerade, måge sig och de sina til förlust- och wederqweckelse, njuta frij uthgång . . . . på luftige orter utom staden; nemligen

¹⁾ Sådana visitationer, det säkraste medlet att genast få reda på misstänkte sjukdomsfall och i sin början qväfva det onda, kommo först i bruk i Majland, då pesten der härjade år 1575. Hæser, l. c. p. 489.

²⁾ På Skeppsholmen hade nemligen år 1697 blifvit »inlagde och herbergerade de fattige som för hungersnöd hade begifvit sig ifrå Landsorterna til Stockholm, öfver hvilka Änkiodrottningen Hedewig Eleonora högst prijsvärdigt lät sig förbarma». Rüd-ling, *Thet i floor stående Stockholm, 1731*. Del. I. p. 231.

de på Norremalm til sin förlustan en stor tomt wijd träsket¹⁾ men de i Staden och på Södremalm, wijd Hammarbysjön, neder om Stadsträdgården». Collegium Med., som härom förfrågades, fann det »mycket skäligt» att äfven nu iakttaga detta; men i de af Magistraten utgifna förordningarna talas intet derom.

Derjemte förnyades flera gånger de fordna förordningarna om renlighet på gatorna och i husen; och »alvarligen förbödos mångelskor att löpa in i husen med sina waror». Så ock påbjöds »hvarje hushållare här i staden, sträng- och alvarligen, at aldeles afskaffa sine Swin, hvilka både förorsaka och med sig föra en elak stank». ²⁾

Angående det smittade glasmästarehuset på Ladugårdslandet förfrågade sig Magistraten hos Collegium, om ej vakt borde sättas ikring detsamma; men Colleg. ansåg det »icke nödigt». ³⁾ Dock skulle »folket uti

¹⁾ Ladugårdslandsviken gick den tiden upp till nuvarande Östra Trädgårdsgatan och Norrmalmstorg (f. d. Packartorget), till följd hvaraf Hamngatan fått sitt namn. Vid Norrmalmstorg gick gamla Ladugårdslandsbron öfver den från Träsket kommande rännilen, Kattrumpesjön kallad, hvilken hade sitt utlopp i Ladugårdslandsviken. Efter Elers, l. c. II. p. 115. — »Träsket och rännilen som går derifrån och Packartorgsviken äro lika så stinkande som Fateburssjön på Södremalm.» Odhelius, *Tal om Dödligheten i Stockholm, 1785*, p. 8.

²⁾ Publication d. 26 Aug. 1710.

³⁾ »Hade Norrmalm och Staden då kunnat fredas med en riktig cordon, så hade Pestens vidare utspridande då straxt kunnat hämmas.» Rosenstein, l. c. p. 5.

huset tillsägas at fljttigt rökia med enris, göra rummen väl rena och ingen insläppa der de sjuke legat hadde.» — Alla anstalter tillstyrkte Colleg. Med. borde ske »utan buller och i största tysthet som möjligst wore. Publicationer och almänna utrop wore ej ännu af nöden, utan bäst med sådant innehålla, så länge Öfverheten i staden wore, och sjukdomen sig ej mer utspridt hadde».

Förnämsta omsorgen var naturligtvis att så fort som möjligt få i ordning ett allmänt Sjukhus. Den 20 Aug. hade Colleg. Med. af Senaten begärt att ett »rumrikt» hus dertill skulle upplåtas, och d. 20 Sept. publicerades att ett allmänt sjukhus vore ytterst på Ladugårdslandet nedanvid sjön, vid den s. k. Lavallés tomt¹⁾ inrättadt, »dit hvar och en, effter derå uttagen zedell i Stadzens Politie Collegio, kan låta föra den som blifver af farsoten beswärad och han vill hafva utur sitt hus.» Tidens knapphet och andra omständigheter gjorde att sjukhuset blef högst ofullständigt

¹⁾ Architekten Jean de la Vallée fick år 1652 åt sig upplåten en kronan tillhörande lägenhet vid Ladugården, för att derstädes bygga värdshus och anställa »allehanda lustspel, såsom bollhus, klot- och trycktaffel-spel med flera förnöjande saker . . . samt att upprätta bageri, gårkök, vinbränning och destillering». — Stället kallades då *Lustdal*. Inrättningen lærer likväl icke haft önskad framgång, emedan stället år 1658 kom i Fältmarskalken Königsmarks ego, och indrogs 1682 till kronan. — Konung Fredrik I blef år 1733 dess egare, och gaf egendomen namnet *Fredrikshof*. Elers, l. c. III. p. 120 f.

utrustadt, hvarföre det också i samma publication tillägges, »at the som äro förmögne och kunna betala, straxt erläggja en skäligh wederkientzlo derfor, och meddela sine sjuke någre ringe sängkläder att liggja uppå.» Medicamenter, doctorer och barberare, säger Publicationen, funnos der. Om tillståndet i öfrigt inom detta sjukhus under pesttiden sakna vi underrättelser, men förmodligen var det ungefär lika med det som rådde inom Köpenhamns Lazarett, då samma farsot der uppträdde 1711, och af MANSA sålunda beskrifves: ¹⁾ »Idelig indløb Klager ofver at Utugt, Klammeri, Slagsmaal, ugudeligh Tale og gudsbespottende Banden tog ofverhaand i Lazarethet og maatte nedkalle Forsynets svære Straffedome. Icke allene Vaagekonerne bestial de Syge og Døde, men de Syge bestial hinanden indbyrdes. Barbørsvenderne paasagdes, at de udpressede Penge af de Syge for medicamenter». Der gick det så långt, att en »Profos eller Tugtemester» måste tillsättas. — Under pestens fortgående härjning befanns sjukhuset otillräckligt, hvarföre många måste föras till Skeppsholmen, ²⁾ hvilket i hög grad ökade det förra eländet derstädes. Dessutom hade redan förut äfven »Rörstrandshuset» ³⁾ blifvit utsedt till sjukhus, hvilket den

¹⁾ Mansa, l. c. p. 84.

²⁾ Publ. af d. 19 Nov. 1710.

³⁾ Rörstrand var en bland de egendommar som Magnus Ladulås donerade till Claræ kloster, och i denna egenskap indrogs det till kronan till följd af Westerås Recess. År 1619 förläntes det

patrullerande Stadsvakten skulle tillkännagifva allmänheten.¹⁾

Till »pestmedicus» för Stockholms stad valde Coll. Med., genast vid farsotens början, D:r GRIM såsom en man »den wacker experience hadde haft wijd slijka tilfällen». Lönen skulle blifva »ansenlig»²⁾. Emedan Colleg. hade åtskilligt att meddela honom, men »gärna såg, att han härefter hölle sig ifrån dess sammankomster», uppsattes för honom en »Instruction», hvarefter han skulle sig rätta. Så skulle han icke utan Collegii lof få fara utur staden; han skulle inlemna specificerade uppgifter på sjuka och husen, hvaruti de sjuke voro, »jemvähl quantiteten af de som döde blefve och de som uppkommo.» Under hans lydno skulle »likgubbarna» (hvarom nedan) stå. — Till sin hjälp, isynnerhet för skötseln af de fattige på holmen, begärde D:r GRIM ett par Barberare, men Magistraten tyckte, att »nu i förstone och till dess man får se om denna sjukdom något wijdare skulle sig utbreda, en Barberare»³⁾

till Svante Bjelke och sedermera till Mårten Rosenstjerna, som lät uppbygga det stora stenhuset. Genom Reductionen återföll det till kronan. Till följd af Kongl. Brevet d. 30 Maj 1698 uppläts det till Staden att der inrätta tjenliga manufacturer; men hvilket ej kom till stånd. Porslinsbruket inrättades der 1729. Elers, l. c. II p. 288.

¹⁾ Förordn. af d. 12 Sept. 1710.

²⁾ »200 R:dr S:mt i månaden». Strand, Promemoria.

³⁾ Barberare-Embetet, eller såsom det vid denna tiden, efter år 1685, kallades, *Societas Chirurgica*, utgjordes af 18 Mästare,

vara nog af», och utnämnde dertill Barberar ZIERVOGEL med lön af 150 R:dr månadtligen, »emedan han blir utestängd från all annan praxis och näring, samt måtte på egen bekostnad anskaffa och underhålla tvänne gesäller». ¹⁾ Magistraten ålades att utse en »beskiedelig person» för att gå Pestmedicus tillhanda med »relation om de sjuke». Men oaktadt både »drängen och fohrtyget» som ofvannämnde Instruction ålade D:r Grim att sig förskaffa »på det ej ansvaret då något försummas kunde på honom falla», så blef naturligtvis en enda läkare otillräcklig för den alltmera tilltagande mängd, som behöfde hans hjälp. Ännu en Pestmedicus anställdes, nemligen D:r BÜRCHARDT. Emellan dessa fördelades Stockholm, så att Burchardt skulle betjena »hela Norremalm och halfva sijdan af Staden ifrån Kåkbrinken ända uppåt Kiöpmansgatan och Skiepsbron». I Förordningen af d. 20 Sept. »angående åthskillige måhl, som böra i acht tagas wid den nu påstående Farsoten» underrättas de »som hafwa den olyckan at af thenne Sjukdomen blifwa behäftade», att af vederbörande vore till allmänhetens tjenst förordnade »Höglärde Herr Herman Nicolai Grim och

hvar och en med sina Gesäller och Lärningar. Barberarens skylt var 4 messingsbäcken, men Badarens blott ett bäcken med en uppsatt qvast ofvanpå. Flintberg, p. 34. — Äfven nu under pesttiden skulle »hvarken Barberar Ziervogel eller någon annan Pestchirurgus melera sig med invärtes curer.» *Coll. Med. Prot.* d. 23 Sept. 1710.

¹⁾ Magistratens bref till Senaten d. 31 Aug. R. Arch.

Johan Bürhardt samt Barberarne Mäster Joachim Ziervogel och Levin Jahn, med tvänne gesäller för hvardera . . . . boendes D:r Grim i Staden på Kinstugatan, Bürhardt vid Tyska brunnen, Ziervogel i Staden på Kungsgatan ¹⁾ och Jahn uti Tyska Kyrkiobrinken uti de hus, som med en hvit tafla med svart påskrift betecknade äro». ²⁾

Af Collegii Medici protocoll för den 14 Sept. synes att åtskilliga klagomål uppstått emot D:r Grim, hvarföre han förmanades »at gå til the fattige oftare och intet extorquera några penningar af them, intet snäsa them, utan gå til alla utan begäran af betalning effter han får så stoor lön; intet skräcka folket för andra Doctorer utan låta hvar och en bruka hwem the behaga». ³⁾ — Således voro dessa båda icke de enda läkare som lemnade de betryckta innevånarne sin hjälp. Säsom Pestmedici omnämnas äfven HEYNE och WERTMÖLLER; om HOORN heter det »att han ej drog sig undan när

¹⁾ Nu kallad Stora Nygatan.

²⁾ Colleg. Med. hade föreslagit att läkarne jemte »Pestpresten» skulle bo tillsammans i Ziervogels hus, »på thet hvar och en som them af nöden hade, them så mycket snarare finna kunde». — »En målad Rosenkrantz» borde beteckna deras boning.

³⁾ »Den 24 Sept. berättade Borgmästar Hyllén (för Senaten) att Pestdoctoren Grim, som extorquerat penningar af de sjuke och ej låtit sig nöja med en skälig betalning, vore afsatt, och Professoren Lars Braun i dess ställe antagen». *Strand, Promemoria.* Så vidt vi kunnat finna, nämna Coll. Med. protocoller intet derom.

pesten grasserade», och HERMANNI dog af pesten.¹⁾ Att någon läkare flydde från den olyckliga staden finna vi ej uppgifvet.²⁾

Af de nio apothek,³⁾ som vid den tiden funnos i hufvudstaden, bestämdes 4 till s. k. Pestapothek, neml.

¹⁾ Enligt Bergius, *Tal om Stockholm för 200 år sedan och Stockholm nu för tiden, 1752*, funnos då i Stockholm följande läkare: *Math. Ribe*, död 1723; *Joh. Christ. Heyne*, Pestmedicus; *Gabr. Holstenius*, efter 1702 practiserande dels i Sthlm, dels i Westmanland; *Magn. Bromell* var under pesten Collegiernas läkare i Westerås, död 1731. — *Petr. Elfving*, Senatens Medicus i Arboga under pesten, † 1726. — *Emanuel Hermann*, † d. 21 Nov. 1710. — *Joh. Burchardt*, † 1710. — *John Pihl* blef Pestmedicus i Upsala »då lön honom bestods af staden». — *Joh. Ulrich Wertmüller*, Pestmedicus, † 1711. — *Joh. v. Hoorn*, sedan 1707 Stadsphysicus i Sthlm. — *Joachim Schmidt*, sedan 1682 practiserande i Sthlm, † 1732. *Herman Grim*, Pestmedicus, † 1711. *Lars Braun* uppgifves af Bergius vara 1710 Fältmedicus i Skåne. *Urban Hiærne* säger i sitt »*Curriculum vitæ*» (Mscr. Carol. Med. Chir. Inst.) »Anno 1710 då den svåra pestilential öfver handen tog, följde jag med Kongl. hofvet, Hennes Maj:t Drottningen och Printzessan till Saleberget».

²⁾ Under Pesten i Köpenhamn 1711 flydde åtskillige läkare. Sjelfva *Sydenham* öfvergaf det pestfyllda London. Den tidens läkare — anmärker *Mansa* — ansågo sig icke moraliskt förpligtade att kvarblifva i de af smittosamma sjukdomar angripna städer. Äfven lagen fritog dem därför. »De foreskrive en vis Cuur og bestemme visse medicamenter, at Almuen ogsaa uden Læge kan hjelpe sig selv,» l. c. p. 20 f.

³⁾ Apotheken voro: *Lejonet* (det fordna slottsapotheket), priv. 1625; under pesttiden i huset N:o 9 vid Norrmalmstorg (n. v. Gustaf Adolfs torg). — *Markattan*, priv. 1623; Kungsgatan. — *Engelen*, pr. 1649, då vid Jerntorget. — *Svanen*, pr. 1650. —

på Ladugårdslandet *Björnen* (Apothekaren Berendt), på Norremalm *Lejonet* (Apoth. Roberg), i Staden *Förgylta Örnen* (Fichtelius) och på Söder *Enhörningen* (Strobel). Der skulle de fattige gratis erhålla »goda och tjenliga» medicamenter. Sedermera utsträcktes detta till samtliga apotheken »alenast ordet *Gratis* tecknades på Receptet».

Den 8 Sept. uppläste D:r HEYNE för Colleg. Med. ett förslag om en »vijss repartition eller indelning af husen för de friske och sjuke, till hvilket werks befrämjande nödigt wore att anställa ett Consilium eller Collegium Sanitatis.» Förslaget väckte bifall och verkställdes. I Öfverståhållarens skrifvelse till Senaten d. 11 Oktob.¹⁾ motiveras inrättandet af besagde Collegium sålunda: ». . . ett Collegium Sanitatis, bestående af Doctorer, några Magistratens ledamöter, prester och Fältskärer, på det at de, som hwar i sitt kall och stånd hafwa uti denna samma affaire olijka syslor och dock nödvändigt böra sammanstöta til et ändamål, som är

---

Morian, pr. 1670, Norrebro, midt emot slottet; flyttades 1709 till Drottninggatan. — *Förgylta Örnen*, pr. 1674, Södermalm. Apothekaren Dowe, som tyckte en *korp* vara vackrare än en örn, gaf det dess nuvarande namn. Under pesttiden beläget vid Stortorget, eller åtminstone i Staden. — *Enhörningen*, pr. 1694, Göthbacken; flyttades till Hornsgatan 1817. — *Hvita björn*, pr. 1692; Ladugårdslandet. — *Kronan*, pr. 1693; låg 1710 vid Mynttorget. — Sacklén, Apothekare-Historia, 1833. — Köpenhamn hade under pesten 1711 blott 4 apothek. Mansa l. c. p. 27.

¹⁾ Riks-Archiv.

at förekomma och bota denna sjukdom, måge kunna på et ställe sammanbära sine rådslag, de bästa utväljas och vederbörligen exequeras.»¹⁾ — Från denna Sundhets-Commission utgingo sedermera alla förordningarne och Politie-Collegium var den verkställande makten. Men för att hafva närmare inseende öfver förordningarnes iakttagande skulle stadsvakten »dagligen dags» patrullera kring gatorna, vidmakthålla renlighet och »hindra klädmäklerskor att löpa in i husen». Och dessutom »bestod Magistraten Fiskalen Pollius i Dl. Smt. om dagen på en häst, hwar dag som Politie Collegium finner nödigt at låta honom rida kring i staden och hafwa upsickt på at allt behörigen efterlefves».

Såsom vi sett, hade man i början misskänt sjukdomens natur, och pesten hade således hunnit slå fast rot i staden, innan man blef uppmärksam derpå. Ostörd hade den sålunda fått tillfälle att utbreda sig, och var nu, mer och mindre förödande, tillstädes i alla stadens delar²⁾, då man beslöt att tillgripa ett medel, som

¹⁾ I den i *Edinburgh Medical Journal*, Nov. 1855, förekommande anmälan af denna afhandlings 1:a upplaga anmärker ref.: »It would be well, in the present day, if Boards of Health were always as rationally constituted.»

²⁾ Listan på döde under veckan d. 17—24 Sept. har för de särskilda församlingarne följande mortalitetstal: Storkyrkan 23, Tyska kyrkan 10, Riddarholmen 3, Finska församlingen 15, Clara och S:t Olof 101, Jacob och Johannes 56, Ladugårdslandet 128, Kungsholmen 12, Barnhuset 6, Maria 91, Catharina 141.

man redan under förra tiders epidemier begagnat, men som, för att gifva något hopp om framgång, borde hafva användts mot de aldraförsta pestfallen. För att hindra kommunikation med pestsmittade och deras hus, och derigenom söka hämma farsotens kringgripande, anbefalltes genom Magistratens förordning af d. 20 Sept., att hvarje hus, som pesten hemsökte, skulle »efter derom hos Magistraten gjord noga undersökning, huru monge Personer deruti blifvit döde, samt hvad beskaffenhet elliest med Huset, och de deruti befintelige Hushåld kan vara, igenom Stadzens Politie Collegii Betjening med et hvit Kors utmärkias». Vid *lifsstraff* förbjöds att utplåna dessa kors, och »derigenom be- draga okunnugt folk til stadigt omgånge med sig», eller stryka kors på andras portar »at dermed komma deras Hus och Gårdar i rop och ryckte, samt derigenom betaga dem commerce och omgånge med alt annat folk» ¹⁾. Ingen utom läkaren, presten och — likbäraren skulle få inläppas. Huru det skulle tillgå med desses, från allt umgånge afskiljdes, underhåll,

¹⁾ Senatens för hela riket gällande förordning, dat. Arboga d. 8 Nov. 1710, har detta något annorlunda. Enligt den »will det för allting vara rådeligt», att den sjuke föres till någon förordnad ort utom staden; de i huset kvarblifvande skola afhålla sig från vmgånge med andra och ej gå ut utan vissa »wahr- märken»; men skulle huset vara »aldeles besmittadt», så skulle det korsbetecknas och »fullel tilslutas», och de deruti vistande »flyttias til någon afsides ort uthi staden», utan gemenskap med andra, till dess »man får se, huruvida de kunna vara aldeles obe- smittade».

finnes icke anfördt; förmodligen iaktogs hvad en äldre förordning, neml. af d. 13 Sept. 1657, derom stadgar: »om de sjukes och besmittades födo och underhåll är så förordnadt, at them skole förordnas wissa handlangare af Stadswackten, som them skola opwackta och hwars och ens nödtorft dageligen utfråga. Och emedan med penningen ¹⁾ kan wara något äfventyr, skola the altijdh hafwa uthom sine hus, reent och friskt watten, deruti Penningarne förr än the emottagas skola kastas, och sedan säljaren lefwereras». Dock fingo sedermera, enligt Senatens allmänna förordning af d. 8 Nov., de i sådana hus ännu friska, »när de det omträngia», gå ut, men såsom varande »befängde», skulle de hafva vissa »wahr-märken», neml. »Manfolk en hwit käpp i handen, och Qvinfolken ett hwitt kläde bundit öfver munnen» ²⁾. — Den som blef till hälsan återställd, skulle »icke understå sig att gå utur sitt hus och ibland annat folk», förrän han erhållit vederbörande doctors eller chirurgs skriftliga attestatum.

Hvilken jemmer och förtviflan måste icke hafva herskat inom dessa i dubbel mening korsbärande hus! Skydda och fruktade sågo deras hjälplösa innevånare

¹⁾ »På de ställen man skulle handla något hade de ett kärl med watten, i hvilket man kastade pengarne». *Major Pehr Cortmans Journal ifrån 1695 till 1758*. Mscr. Ups. Ac. Bibl.

²⁾ Påbudet af d. 3 Sept. 1657 anbefallde, att »Quinspersonerna skola ha långa och nedhängiande hwita linnekläder». — Men nu skulle fruntimmerna hafva munnen tillbunden!

döden lössläppt ibland sig. Frukthan för vidröring förlamade medlidandet, och tanken på egen räddning sönderslet familjebanden; men det lemnade förruttnande liket drog, hämnande, med sig den hjertlöse: och snart stod huset öde, och blef »fullel tillslutet». — Ej minskades bekymren genom lifsmedlens dagligen tilltagande dyrhet¹⁾ och svårigheten att anskaffa dem; och så blef troligen i månget hus hungern pestens trogna bundsförvandt. Frukthan för denna afspärning finna vi också hafva förmått innevånarne att i det längsta dölja sina sjuka och, oaktadt lifsstraffet, utstryka²⁾ de varnande korsen. Men äfven exempel på sjelfuppoffring och kärlek äro bevarade från dessa fasans dagar. Så berättas om Emerentia Rydelia, Kyrkoherdens i Jacob, Andreæ Lysings maka, att hon »i hela pestilenztiden haft all mödo ospard, til at i församlingen opwackta och skiöta the sjuke och swepa the döde»³⁾.

1) »Stadens spanmålshandlare», klagar Arch. Hiærne inför Senaten d. 3 Sept., »hafva tagit sig före att i förflutna veckan dyrka upp Spanmålen till 16 från 10 Rdr. Det beslöts att bref skulle utgå till Pommern om tillförsel och att *här icke wore någon pest*, samt Öfverståhållaren och Magistraten emellertid förhålla de handlande ett slikt ofog». *Strand, Promemoria*. — Rådets förordning af den 8 Nov. ålade Magistraten att förordna »några wissa sunde personer, som upphandla på vissa orter och ställen de dit ifrån landet och af allmogen förda varor, och dem derför betala».

2) Publicat. af d. 25 Nov. utlofvar belöning åt upptäckaren.

3) Swedberg l. c. p. 580. — I den ofvan nämnda engelska anmälan heter det här: »If we have grown softened by pro-

Till smittans utbredande bidrog icke så litet vinningslystnaden. Menniskonaturen förnekar sig aldrig. Nästan formlig handel egde rum med affidnes gång- och säng-kläder. Sjelfva liken i grafvarne spolierades¹⁾. Stölder begingos i de utdöda husen, och det goda priset lockade köpare. Icke allenast den snikne arfvingen — heter det²⁾ — tillgrep »straxt owarsamligen och til äfventyrs til andra sina medarfvingars præjudice» den affidnes egendom, utan äfven andra »som på intet sätt äro berättigade till den dödes qvarlåtenskap», refvo densamma till sig. Derför påbjöds sträng- och allvarligen, att timade dödsmåhl, vid hvilka egendom vore att dela, skulle tillkännagifvas hos Borgmästare och Råd, uti Politia-Coll. och Förmyndare-kammaren, »på det at de måge genom sine tilförordnade, låta qvarlåtenskapen uti vederbörligt förwahr ställa, eller efter

sperity in these times, and a comparatively slight calamity perplexes and terrifies us, we may still applaud, all the more, that wonderful strength in the tender breast of a woman, which could sustain her gentle spirit in the discharge of such harrowing duties, amid scenes whose physical horrors were so often still more deeply overshadowed by the foulest traits of moral recklessness and profligacy. What could be worthier of honour than this heroism of the Swedish matron, without ostentation, without enticement, and without reward; yet what celebrity could ever be narrower than that of Emerentia? But, of all statistics, the falsest and the most capricious are the statistics of fame.»

¹⁾ Arch. Hiærnes bref till Coll. Med., dateradt Arboga d. 21 October, hvori omtalas att ryktet derom hunnit till hofvet.

²⁾ Förordn. d. 5 Nov. 1710.

omständigheterna derom förordna». Brott häremot skulle som »en grof stöld och tjufnad anses, och efter lag afstraffas».

Med afseende på pestsmittades andliga nöd, voro vissa prester ¹⁾ antagne och förordnade, hvilka skulle hålla sig afskiljde från andra och besöka de sjuke, på det »församlingarnas ordentelige Själasörjare ej måtte smitta sig och sine åhörare»; och »hafva de som dessa präster behöfwa, at hos hwar och en Församlings Kläckare få beskied, hwarest de stå at igenfinna.»

Stadens innevånare ålades att, vid plikt af 50 D:r Smt., »upphäfva alla Beklagningsbesök, Lijk-processer, samt stora sammankomster wijd Dödzmål, Bröllop, Barnsöhl och stora Måltider eller Pancquetter, efter som, förutan den Guds förtörnelse, som der wijd igenom öfverflödighet och annat oskick kan förelöpa, ingen kan wara kunnig om den andras tilstånd». — Ottesångspredikningarne inställdes, emedan det var »mycket skadeligit, at uthi nu påstående tjocka och töckniga wäderlek, bittida om morgonen utgå», och emedan man kom under fund med, att »owarsamt Tjenstefolk brukade den tiden til skadeligit besök hos sine sjuke och bekanta» under föregifvande att »gå i Ottan» ²⁾. Och »på det Högmässopredikningarne ej måtte för

¹⁾ »Den 16 Sept., uppå Consistorii förslag, tillsattes 3 pestprester med åtnjutande af 100 Rdr lön hwardera, dock af stadens medel». Strand, *Promemoria*.

²⁾ Rosenstein l. c. p. 21.

långt uthdragas igenom de många Communikanterna», så utdelades Nattvarden äfven om Onsdagen och Fredagen.

För att så mycket som möjligt hämma smittans kringförande, förbjödos ock alla »Boflyttningar och Tjänstefolks ombyten wid instundande Fehrdag». — Man borde »söka förena sig med sina husvärdar att få förblifva till nästkommande Påsk.» Att anslå hyres-sedlar på de af pesten förödda husen, såsom skedt var, förbjöds sträng- och allvarligen. All skolgång upphörde; och tiggare skulle »upptagas af gatorna och föras till förordnade orter».

Den största försigtighet borde iakttagas med husdjuren, så att smittan icke med dem fortplantades. »Hundar och kattor, hvarest de träffas, skola blifva ombrackte.» — Och »til sjelfva luftens rensande och bewarande från smitto» förordnades att med enris, hästgödsel och »andra til rökwerk tjenliga saker» rökas skulle icke allenast i husen, utan äfven på torg och allmänna platser, hvarest de »wid en vijss tima på dagen, neml. kl. 7 om morgonen, kl. 12 om middagen och kl. 5 om aftonen antändas skola».

För att förhindra kyrkogårdarnes öfverfyllande med lik, hade man, genast vid farsotens början, förordnat vissa allmänna begravningsplatser, der de fattige, och de som icke hade egna grafvar, skulle jordas, såsom vid Rörstrand samt båtsmans-kyrkogården på Ladugårdslandet. Men de allt flera af den grasserande pe-

sten borttryckta fordrade, tid efter annan, flera hviloställen. Den s. k. fattigkyrkogården på Ladugårdslandet ^x) »vid Bagare Kamechers trädgård» ¹⁾ var så öfverfylld med lik, att jorden knappast täckte dem ²⁾. För denna församling uppläts Kalfhagen ³⁾. De öfriga stadsdelarne fingo ock »bijkyrkiogårdar». Trädgårdstomten ytterst på Badstugugatan på norr »kan brukas till S:t Claræ och Jacobs församlingar». Äfvenså Ormträsket ⁴⁾. På Södermalm anvistes för Mariæ församling en tomt vid den s. k. Dantosgatan, och för Catharinæ församling Grindshagen ⁵⁾. Dessa förordningar väckte den största ovilja hos den fördomsfulla menigheten. »Största beswäret — säger Swedberg — »war med menige hopen, som ingalunda wille låta sina af pesten omkomna begrafvas utom kyrkiogårdarne. Gifwande sig intet så mykit öfwer all then olägenhet, som pestilentien med sig hade, såsom öfwer thetta». De släpade sjelfve om nätterna de sinas lik till kyrkogårdarne, och hellre än att anhöriga skulle hvila i jord,

¹⁾ I grannskapet af de nu s. k. Tysk-bagare-bergen.

²⁾ Enl. Publ. af d. 19 Nov. — Åtskilliga förordningar utkommo, till och med ännu i Febr. och Mars följande år, hvilka ålade församlingarne att utgöra dagsverken för att köra jord och sand till kyrkogårdarnes täckande.

³⁾ Der Öfverjägmästare-bostället nu är beläget. Elers.

⁴⁾ Nuvarande Qvarteret Ormträsket i grannskapet af Norrtull.

⁵⁾ I närheten af Skanstull. Der var en skans eller »Grind». — På Ströms Charta öfver Stockholm är stället kalladt Grimshage.

som icke beskuggades af kyrkans murar, lät man dem ligga och förruttna i husen.

Detta gällde egentligen om de fattige och »gemene»; de mera förmögne ansåg man sig icke kunna neka att låta begrafva de sina i kyrkogårdarne, »hwarest grafwen straxt med jord och Kalk betäckies»; men »i sjelfwa Kyrkione» tilläts icke begrafning.¹⁾ Ingen »skiänkning af wijn eller andra drycker» fick ega rum, ej heller »samqväm, process, bårkläde eller leij-kappor». Liken skulle »straxt wijd dödsålet läggias i kistan med det lakan, hvarpå then döde affidit, och med Kalk beströs, samt Kistlåcket, utan att fördröja tiden med de wanlige Swepnings-anstalter ingenslås, och om möjligt är, innan 12 timmars tid utan Bårkläde och Långkappor, samt när mörkt är, med facklor utbåras och begrafvas». Sedermera förbjöds (Förordn. d. 5 Nov.), troligen på gifne anledningar, att inga begrafningar skulle försiggå efter kl. 7 om aftonen: sednare på qväl-len »kunde en och annan olägenhet härflyta, ja mord och dråp döljas och nedertystas».

»Ärlige och beskiedlige borgare» buro »hederliga och förmögna lik» till jorden; »de förordnade Gubbarne» de fattiges²⁾. Åkare kommo skramlande med

1) Förordn. d. 20 Sept.

2) Hvar de förnämas likbårare stodo att igenfinna, skulle underrättelse gifvas af kyrkovårdarne, klockarne och likbjudarne. — Gubbarne, »som skulle hålla sig nycktre och icke dröja i husen»,

sina långkärror och ropade: »Har nij några fattiga lijk» ¹⁾. Stora vagnar »lika Ammunitionsvagnar» förfärdigades till de dödas så mycket skyndsammare bortförande från gatorna. Dem som ville »låta bruka sig at lyfta de dödas lekammen på och af vagnarna» lofvades 6 mark km:t om dagen och »behörig præservatif, på thet the för all smitto måge vara desto säkrare», ... »börandes ingen med skiälsord eller någon förevitelse them förolämpa». Hela dagarne voro dessa dödens Omnibus'ar i gång ²⁾, omgifna af de i svart vaxduk klädde bärarne, och företrädda af »tvänne tukthuskonor», ringande med klockor; vid hvilket tecken husens portar öppnades och nya fördes till den sista färden.

Med afseende på sjelfva begrafningen anföra vi en af den samtida antiqvarien Elias Brenner uppsatt berättelse, hvilken i handskrift förvaras i Carolinska Medico-Chir. Institutets Bibliothek.

---

bodde i tillförordnade gårdar på Pelarebacken och Sevedbåtgatan. I samma gårdar skulle städse ett »nöijachtigt antal» breda likkistor vara till hands. — Den 24 Sept. berättade Borgmästaren Hyltén för Senäten, att båda slags likbärarne voro till största delen utdöde. (Strand). — Under Pesten i Köpenhamn, då Commissionen var i den största förlägenhet om likbärare, erbjödo sig dertill Köpenhamns studenter. Mansa l. c. p. 120.

1) Cortmans Journal i Nordinska Samlingen.

2) Mansa omtalar huru tvenne »adelige Damer» blefvo smittade blott af se de dödas hufvuden, som »hængte og dinglede bag ud af vognerne». l. c. p. 141.

»En kort berättelse, huru det i denna Pestetijden
 här på Södre-Malm afluppit med de sälsamma begraf-
 nings-Processer, dem wij alla (: Gud bättre:) med egna
 ögon sett, emedan de hvar stund och hela dagen ige-
 nom passerat mitt Fönster förbij, och kanske i fram-
 tiden, då Pesten uphört, skulle glömmas, eller åtmin-
 stone intet så lätteligen tros. I synnerhet har wij märkt
 dessa Processer på Femhanda sätt förrättas. Den första
 och hederligaste är deras, som åtniuta Kyrkiogårdarna,
 de blifva burna af wissa der till bestälta lijkbärare af
 Borgerskapet, som af sig komne äro, och ingen annan
 förtjenst för den förderfade Handelen skull weta at
 tillgå. De hafa nu efter Collegii Medici förslag och
 Magistratens ordres måst anlägga en särdeles Habit och
 det för twenne orsaker skull; 1:o at the skola wara
 utmärkte at the eij så lätteligen besmitta andra. 2:o
 at denna Dräckten, som består af swart glatt dwälk(?),
 intet så lätteligen skall antaga smittan som ylle-kläder.
 De skulle och i dessa sina swarta skinande Kläder på
 Theater intet så illa repräsentera D:r Fausti följe. Inga
 Kappor eller Bårkläden får nu brukas at derigenom före-
 komma smittan. Af Kistan som står bar på båren och
 antalet af bärarena kan man märka hvilken är heder-
 ligare eller ringare. Den andra och något ringare Pro-
 cessen är den: när twenne Gardies-Karlar eller drängar
 slagit et rep kring Kistan och så bära den döde till
 grafwa. Dessa bägge föregående Processer skie på Sterb-
 husets bekostnad, men efterföljande Sumptibus publicis

på följande sätt: fram i Processen gå några hederliga Matroner, som för sina dygder skull, ha lång tid haft fritt Logement på hindergården, ibland dem går en, som hela vägen ringer med en Klocka: ingen annan siäl-ringning bestås åt dessa. Sedan följer den stora Pest-wagnen med 4 hästar förespänd, och derpå ligger en stor Kista som en lagom Bagarbod, alt wackert swart omstruken. I denna Kista liggia 14 à 15 lijk tillika, bredewijd wagnen går en åkare, som med en stor piska befordrar de döda till sitt hwilorum, och så bär Processen antingen Horns- eller Giöte-gatan upføre till en ort utom Fateburen, hagen benämd, der de i stora gropar hvar på annan blifa kastade, och Kalk emellan hvar lijk strödd. De som hafva Kistor blifva fuller med Kistorna nedlagde. men alla locken aftagne, sönderslagne och uppbrände och Kalk strödd i Kistorna hos Lijken. Denna stora Pest-wagnen har här på Södre Malm ifrån d. 18 Oktober intill 25 Nov. hvar dag kl. 9 om morgonen farit med hela sin tillbörliga Procession mitt fönster förbij, hvilket varit ett ynkeligt Spektakel både till se och höra. Den 4:de Processen är nästan lijk den förra, allenast at här intet går så ansenligt och prächtig till, förty här är allenast en häst spänd för en långkärra, och Kistan drar intet mera i sänder än 3 lijk, dock tar åkaren med denna Kärran sin respekt något bättre i acht än med den stora, i det denne intet går utan sätter sig gränse öfver Kistan med en tobakspijpa i munnen, och stundom klockan i den ena och

(ring)

piskan i den andra handen, och så kutskar han med lijken till deras lägerstad. Den 5:te sista och ynkeli-gaste Processen, den wij ock intet mehr än en gång sett. Den sal. afsomnade war stoppad i en säck, som intet rakte honom längre än till halsen, der säcken war tillbunden, så at hufvudet allenast syntes ute, den tvänne käringar lagt öfver en stång och så bar den sal. dödes andelösa lekamen till sitt hvilorum. Elliest har denna säck-svepningen denna tiden mycket warit i mode med dem som på kärrorna blifvit bortförde, ja ock somliga helt nakna.

Dessa äro de ynkelige och bedröfvelige lijk-Processer, som wij denna tiden (: Gud bättre:) dageligen och stundeligen fått se. Gud ware oss nådelig och låte mig alldrig mera en sådan tid ehrlefwa.»

Emedan ängslan och rädsla befanns synnerligen prædisponerande för smitta, och emedan det myckna ringandet, »som skier i alla kyrkor och snart hela dagen igenom långt in på aftonen höres» ¹⁾, förorsakade hos dem af »svag complexion» en »särdeles alteration och ängzlighet», och »platt intet gjorde til saligheten», så påbjöds att alla själaringningar skulle »wara slutne inom en timas tid, neml. mellan kl. 9 och 10 för dem som

¹⁾ »Så snart pesten begynte visa sig med alvare, och en Myckenhet dödde, begynte ringas i alla Kyrkior förmiddagen kl. 9, som kontinuerade til Klåkan 1 eller 2 om nattetijden. Tyska Klåkspelet begynte Kl. 2 efter middagen och warade långt in på nätterna.» Cortmans Journal.

eij äro af Adel, och emellan 12 och 1 för adelige personers lik, oackadt huru många kunna wara döde, som ringningar begjäres före».

Alla de nu nämnda förordningar, som med hänseende till tiden voro ganska ändamålsenliga, blefvo dock i verkligheten i ringa grad efterlefde. Genom plakater, påbud och tal från predikstolarne uppmanades folket till gudsfruktan, undergifvenhet för försynens vilja, till lydnad för öfverhetens välmenande befallningar och till kärlek mot sina medmenniskor. Men ringa intryck gjorde detta på de af häftiga lidelser upprörda sinnena. Och hvad uträtta väl i allmänhet förordningar och påbud, när öfvertygelsen om deras nödvändighet fattas? *Quid prosunt leges, sine moribus vanæ?* — »Lidderligt folk föröfwade en myckenhet öfwerdåd», anmälde det för Rådet, »och fattige löpte hopetals för dörrarne i synnerhet uti Kongl. Cantzelliet»¹⁾. — »Gubbarne kasta intet jord på liken; de kläda af de döda och taga kläderna med sig åt staden»²⁾. — »Pigor och drängar, pojkar och löst folk, när de få se någon död liggia på gatan, ställa sig hopetals der ikring och se på liken, eller ock eljest löpa tilsammans att undra(!),

1) Strand Prom. » . . . och skulle i detta afseende vakterna förstärkas, samt är bekant at en bataljon af Dalregimentet under commando af då Majoren sedermera Öfverståthållaren Baron Fuchs, lifgardet till biträde der förlades».

2) Coll. Med. prot. d. 28 Sept.

när liken utbäras och begrafvas»¹⁾. — »De stora gro-
parne på Södermalm stå öppna och intet igenkastas
förr än de bli fulla; löpandes mykit folk dit och titta
in»²⁾. — Med gästabud och utsväfningar sökte man
döfva fruktan för härjaren. Man »höll stora collationer,
dansade och syndigt plägade sig»; men — öfver trö-
skeln trädde objudne gästen, och glaset föll ur den
drickandes hand³⁾.

1) Förordning d. 5 Nov.

2) Doctor Schmidts berättelse. Coll. Med. Prot. d. 17 Sept.

3) »Ah, huru sorgeligt är det dock at förnimma, säger Swed-
berg, thet mongt werldsens barn intet kunnat spect blifvit af
thessa tiders swåra plågor. Här är ett sådant fylleri, enkanner-
ligen om Herrans Sabbatsdagar föröfvad, som någon tid i bästa
fridz- och wellustdagar pläga öfwas». Biskopen utfar vidare mot
sin samtids högfärd och yppighet såsom orsaker till Guds häm-
nande straff. »En fransöska, en dusyster, en a la mode gran-
gerningzdocka, som tu effter aftonsången snackar med, hon för-
mår med ett ord mer än Mosen och alla Profeterna. — Nu
mera will ibland adelståndet ingen ogiffit heta jungfru: *fröken*
skal hon ju heta. Icke så longosedan sade, skref och tryckte
man i Sverige *Fröken Christina*, Sweriges, Götes och Wendes
drottning. — Hwad äro the swarta fuhla lappar them Evas
döttrar flicka i ansicktet, hwad then wederstyggliga hufvudbona-
den, then the fontangier kalla, annat än mestra Gud. — Hon
will hafwa så kosteliga kläder som en Princessa, så kostbara
speglar, så a la mode Fransöska sängiar, kiridonar, så krusigt
nattetyg; mannen måste thet skaffa, tagat hwar han kan. — Then
skiöne predikanten går ther med sin longa, krusade och pudrade
peruk och i sida kläder, så at kappan släper ett kvarter efter
honom: alt til then ändan at han skal synas»; o. s. v.

När man nu såg att thet war en heftig pestilentia, såsom Biskop Swedberg säger, så begaf sig hvar och en som kunde till säkrare orter ¹⁾).

Redan ofta hade i Rådet väckts fråga om Hofvets flyttning; men den 10 Sept. förklarade Arch. HÆRNE att nu vore icke längre rådligt att Kongl. Hofvet kvardröjde: »alla 3 slags pesterna voro i staden». Efter moget öfvervägande till hvilken ort hofvet kunde sig med säkerhet begifva, »stadsnade Excellenserna vid Sala stad eller Saleberget såsom säkrast». Men flyttningen borde ske landvägen, »emedan eljest någon båtsman kunde fortplanta smittan» ²⁾). Den 24 Sept. anlände de Kungliga personerna till Sala ³⁾); och Enkedrott-

¹⁾ »Och har denna försigtigheten af hedenhös och urgamla tijder varit brukelig. Ty så lyder den gamla Latinska versen:

Hæc tria tabificam pellunt Adverbia Pestem,
Mox, Longe, Tarde, cede, recede, redi.»

J. Linders *Tankar öfver dessa Tijders Pestilentia. Sthm 1711.*

²⁾ »Hundra man af Lifgardet skulle medfölja, hvilket antal tillika med Borgerskapet i Salberget fants tillräckligt. — Provisionen för Kongl. Hofvet skulle göras för 4 månader, men af vin och kryddor på halft år.» Strand.

³⁾ Den som på 3 mil nära Sala hyste någon främmande, skulle plikta 50 Rdr, och den som reste dit 100 Rdr Smt. — Om Kgl. Rådet Grefve Frölich berättas, att han »först nekades komma in uti Sala, och sedan då han reste till Arbåga mötte honom ett lika obehagligt svar af de dervarande Deras Excellenser, samt ändteligen, då han lät säga, det han hade något af högsta vigt mundteligen att föredraga, som borde komma till Konungen

ningen lät genom »Secreteraren sedermera Riksrådet Grefve Bark hälsa deras Excellenser med önskan att de ville också begifva sig utur Stockholm». Till följd häraf begaf sig Kongl. Rådet till Arboga, och Collegierna följde exemplet och nedsatte sig i Westerås. Öfverståthållaren skulle blifva Rådet följaktig, och därför sökte man öfvertala den nyligen ifrån Danska fångenskapen hemkomne Gen.-Lieutnanten och Landshöfdingen Burensköld, att Öfverståthållare-embetet förvalta. »I början sökte han ursägta sig, men lät sig ändteligen dertill beqväma»¹⁾.

Magistraten utgaf i början sundhetspassen, men i Oktober månad uppdrogs utfärdandet deraf åt Collegium Medicum, som skulle dem »collegialiter utgifva».

---

i Bender, antyddes honom att det skrifteligen författa, och — genom sin dräng till staden låta inskicka.» Strand.

¹⁾ »Hans instruction är dat. d. 20 Sept. och består af 12 punkter, ibland hvilka märkes: . . . Öfver Lifgardet och det i staden liggande Dalregimentet, såsom ock det krigsfolk som vidare kunde beordras, skulle han hafva öfvercommandot; . . . oordningar tidigt och försigtigt afböja . . . Krigsfolket skulle så mycket som möjligt hållas tillsammans, och icke spridas i vissa kvarter, i synnerhet Rytteriet. — Honom tillerkändes utom sin Landshöfdingelön, half Riksråds lön, jemte fri husboning och ved i Fruentimbers-Rummen på Kongl. Slottet. Fick äfven betjena sig af vagn och hästar utur Kongl. Maj:ts stall. Att genast lemna de till nödiga utgifter anslagna 3,000 Rdr Smt. afgick bref till Stats-Contoiret. Skulle ock Hofmarskalken tillskrifvas att utur Kongl. Maj:ts källare till Generalen låta affölja 2 åmar Rhenskt och 1 oxhufvud Franskt vin.» Strand.

För detta ändamål voro tvänne Medici alla dagar mellan 11—12 f. m. tillstädes i Collegii rum; den ena för att föra protocollet, och den andra för att underskrifva de tryckta passen. Ingen skulle erhålla sundhetspass, »som ej i Collegio sig wijste». Då förnäma, »som ej kunde uppkomma», begärde pass, skulle tvänne Medici skickas till dem, deras tillstånd noga att undersöka. Lösen för passen bestämdes till en Carolin; men då tilloppet af passbegärande blef så stort, att Collegium af Magistraten måste begära en vaktkarl vid dörren, »på det præsentas af myckenheten af folket ej confunderas skulle», så beslöts att ett pass, som lydde för flera än fyra personer, skulle betalas med 2 Caroliner. Mot slutet af October, då sjukdomen var häftigast, var blott en af Collegii Assessorer närvarande vid passens utdelning, och Handlingsskrifvaren Spåndahl förde protocollet »om så behagades», hvarföre han skulle få två styfver för hvar Carolin som inkomme¹⁾.

¹⁾ Den 21 Nov. kom begäran från Öfverståthållaren, att sundhetspass ej måtte lemnas åt någon som ämnade sig till den ort der Hofvet och Collegierna uppehöll sig. Coll. prot.

Om användandet af de för passen »infallne» penningarne »delibererade» Collegium Med. sedermera efter pestens slut, och blef, enl. prot. af d. 20 Octob. 1712, beslutat »at Collegii ledamöter til åminnelse af thenne pesten och therwid hafda möda och besvär skulle låtha sig beställa en silfwer tumblare af 6 lodh hwarthera med en wacker devise». På tumblarens ena sida »kunde sättias en dödskalle med en lagerkrantz öfwer pannan och theröfwer thenna devise: *De Peste Triumphus*. Under dödskallen:

Collegium Medicum hade under September månad samlats Måndagar och Thursdagar, men den 27 October beslöts, att »Colleg. intet oftare skulle komma tillsammans, än högst nödigt vore, emedan D:r Bromell bortreste¹⁾, D:r Hermanni var sjuk, Pestmedici occiperade uti deras tjenst, och de få öfrige icke säkre huru länge Gud behagade dem ifrån sjukdom förskona i dessa skräckliga tijder». Under December månad torde Colleg. ingen gång varit tillsammans, ty inga protocoller finnas för den månaden.

Borgerskapet befriades från vaktgöringen i staden såsom alltför betungande under dessa tider; och man sökte värfva »något manskap», som i dess ställe skulle göra vakt. Den som dertill ville anmäla sig, lofvades »förutan sin riktiga månadzlön», i värfningspengar 12 Dal. Kmt.

Till följd af de stora omkostnader²⁾, som de nödvändiga åtgärderna medförde, nödgades man vända sig

---

Holmicæ MDCCX. På andra sidan: *A Reg. Colleg. Medico*. De kostade Collegium 218 D:r. I sammankomsten d. 16 Dec. 1712 utdelades dessa »Cimelia» till närvarande Collegii membra (Ribe, v. Schmidt, v. Hoorn, Heyne, Linder), och till Archiater Hiærne och Dr Bromell skulle deras skickas.

¹⁾ Han var utsedd till läkare för de i Westerås församlade Collegierna.

²⁾ »Dessa Pestilenzomkostningar hafva redan (slutet af Decemb.) kommit staden at kosta 3,600 Dal. Kmt. Bland dessa utgifter äro de förnämsta: 2:ne Pestdoctorer hvardera 100 Rdr

till allmänna sammanskott. »Den Publique Cassan är så uttömd, at man ej längre kan deraf bekosta de fattiges underhåll» heter det i Publ. af d. 19 Nov., hvarigenom påbjöds en Collect i alla stadens församlingar, söndagen d. 27 Nov. med förmaning om barmhertighet och gifmildhet.

Mot slutet af December började farsotens häftighet att aftaga. »Guds grundlösa godhet», skrifver Brenner, »har ock så vijda hört vår bön och lindrat syndastraffet, så at då Pesten som häftigast grasserade dödde här 1,600 menniskor om weckan, så dödde nu denna weckan näst före Juhl allenas 200». — Vid detta sjukdomens aftagande i hufvudstaden, och emedan den »förnams wilja sig i andra städer och orter i Rijket inrijta», började »åtskilligt slagz folk hopetals ryckia hijt til Staden». Af fruktan för ny smitta utgaf då Magistraten, d. 15 December, en Instruction för »wederbörande Stadzens Betjente», att inga resande från smittade orter skulle få tillstånd att inkomma i staden. Stadsportarne höllos stängde från kl. 7 e. m. till kl. 7 följande morgon. De vaktande, som »jemte Tullnärerna» fingo en

---

om månaden. Några Pestpräster, som besöka sjuka, hvardera 50 Rdr om månaden: hwar Pestfältskiär 36 Rdr om månaden, förutom hästlega, åkare, kläck-matronor, som alla hafwa sin rigtiga dagpenning. Dessutan underhåller ock Staden ett Pesthus i Lavallés tomt, der de besmittade blifva curerade, som ock stijger til en wacker penning.» Brenner. Det i Carolinska Institutet befintliga manusc.

nyckel till stadsporten, förviste resande, som icke voro försedda med behörigt sundhetspass, till »40 dagars prof». — »Condition och värde» förmådde dock att äfven nattetid öppna portarna.

Hela tiden hade en tryckande dimma hvilat öfver den härjade staden. »I Septemb. blef en sådan stark töcken och förgiftad dimba öfver hela staden. Det war helt stilla lugnt: ingen droppe regn kom under hela hösten. Natten emellan d. 24 och 25 Decemb. var litet fruset på gatorna, och kl. 11 på dagen försvann aldeles den förskräckliga dimban; himmelen blef aldeles klar och Solsken»¹⁾). Med hvilka känslor skulle icke de öfverlevande helsa den på sjelfva Juldagen återvändande solen! Mild påminte hon den betryckta staden att Förlossaren var kommen. Hoppet vaknade, och från tacksamma hjertan steg sången: Ära vare Gud i höjden!

Från nu aftog också sjukdomen allt mera, så att man d. 31 Januari ansåg sig kunna indraga doctorernas, presternas, m. fl:s »löhningar», hvilka varit »staden til stoor gravation.» Doctor Grim erbjöd sig, att »pro Charitate göra det öfriga som än kunde förefalla.» Man slutade äfven med rökandet på offentliga platser,

¹⁾ Cortmans Journal. — Äfven under digerdödens tid lär flerestädes luften varit full af solförmörkande dunster. Chalin de Vinario skrifver: »Aër impurus sentitur; nubes crassæ ac multæ luminibus coeli obstruunt, immundus ac ignavus tepor hominum emollit corpora; exoriens sol pallescit.»

emedan »intet ansågs bättre purificera luften än den nu inträffade starka kölden». Enligt Magistratens förordning d. 1 Febr. 1711, skulle på pestvagnarne upphemtas afidnes sänghalm, gång- och sängkläder, »som kunde finnas i någons hus och Logemente», och föras utom staden att uppbrännas »i viss dertill förordnad persons närvaro». Och »på det detta med så mycket mehr efftertryck må verkställas, skola, 8 dagar efter denna publication, visse förordnade Personer göra begynnelse, at i hwart Quarter, hus från hus, undersöka huruwida sådan högnödig sysla är förrättad», och der den blifvit eftersatt »straxt genom vissa dertill utsedda personer mot betalning verkställa låta», hvilken betalning »af den försumliges Egendom genast skall uttagas». Detta vid »svårt arbitralt straff» stadgade påbud kunde väl svårligen verkställas, i anseende till den ofantliga förlust, det skulle medföra, om det consequent utfördes⁴). Boflyttningar skulle ännu icke få ega rum, »aldenstund Sjukdomen varit så stark och svår, at man ej kan weta hvilket Hus eller Gård varit från den gångbara Fahrsoten fritt». Den 14 Febr. fann Coll. Med. »det ej mehr nödigt wara at extrahera någon

¹) Att eftergifter också måste göras, synes af Coll. Med. Prot. d. 4 Febr. På framställd fråga »huru medh kläder och monteringar effter afedne Soldater förfaras skulle, at de utan skada af andra kunde nyttjas», svarades: »Dessa kläder skola doppas i kallt watn, härpå uti 8 dagar på snöön läggias, hwar dag omvändas, och sedan uti et Rum upphängias och väl rökas».

Sundhetsattest; uthan hwar och en finge nu resa fritt från staden uthan pass».

Bönesöndagen d. 30 April 1711 hölls i alla stadens kyrkor »Tacksäjelse til Gud, som den swära Pestilentian här i Stockholm nådeligen upphöra och stadna låtit» ¹⁾.

Ofantliga hade denna pests förhärjningar varit. »Den 18 December — säger BRENNER — då detta skrives, hafva öfver 18,000 menniskior här i staden satt lifwet till, och står hos högste Guden huru monga ännu stå tillbaka». Hela gator stodo öde, men kyrkogårdarna öfverfulla. Den icke minst till detta dödens herravälde bidragande orsak var den af ingen vindfläkt skingrade stank, som uppsteg från de obegrafna liken och närdes af gatornas orenlighet, utkastad sänghalm och mångfaldiga andra rötämnen, som denna månader långa *flyttningsdag* medförde. Minst 20,000 menniskor, försäkrar Magistraten, hade blifvit borttryckte ²⁾. Catharinæ och Claræ församlingar voro de som mest hem-söktes: i Clara dogo under detta halfår 2,134 personer och i Catharina 2,452. Huru stor stadens folkmängd ³⁾ var vid pestens inbrott, känna vi icke, men 47 år före

¹⁾ Den till Coll. Med. ingifna veckolistan för den 29 April har följande dödsantal: Staden 6; Södremalm 5; Norremalm 6.

²⁾ Laur. Laurinii Chronica angifver antalet äfven till »20,000 och therutöfver». — Rosenstein till 40,000. — Hedin till 30,000.

³⁾ Ilmoni anser den »icke kunnat vara mycket öfver 60,000».

pesten, år 1663, var den 14,953, och 40 år efter pesten räknade Stockholm 55,700 innevånare.¹⁾

Några egna förhållanden, som iakttagos, må äfven omförmälas. Sjukdomens intensitet berodde mycket af vind och väderlek: när nordan blåste, som dock sällan hände, var dödligheten märkbart mindre, vid ostlig eller vestlig vind något ökad, »men när sunnanväder kom» som var vanligast, »tå tendes sjukdomen up såsom en heftig eld». Mortalitetens förhållande till de särskilda könen och åldrarna visade en högst betydlig öfvervigt hos qvinnokönet och barnåldern.²⁾ Fattige voro merendels mindre disponerade för smitta än de förmög-nare;³⁾ också blefvo många af dem, äfven de svårt angripne, återställde af naturens egen åtgärd, endast

1) Elers, l. c. I. p. 279. — Enligt Forsells Statistik var år 1840 Stockholms folkmängd 84,161 och döde för s. å. 3,661.

2) T. ex. för d. 27 Aug. voro döde: 27 män, 68 qvinnor och 60 barn, — d. 10 Sept. 39 m., 125 qv., 127 b. — d. 1 Oct. 95 m., 369 qv., 330 b. — d. 29 Oct. (culminat.) 192 m., 517 qv., 424 b. — d. 5 Nov. 151 m., 409 qv., 368 b. — d. 3 Dec. 93 m., 115 qv., 124 b. — d. 1 Jan. (1711) 23 m., 39 qv., 47 b. — d. 4 Febr. 7 m., 8 qv., 8 b. — Svedberg, l. c. p. 591. — »Die Jugend wird sehr mitgenommen», skrifver D:r Grim till Coll. Med.

3) »Then tiden, som pesten heftigast hafwer grasserat i staden och på malmarna, äro allenast några personer i fattighuset på Skepzholmen döde wordne. Ty the som på then almenne dödzlistan stå, woro mest alle döde, förr än pesten utspridde sig». Swedberg, efter Kyrkoherdens i Maria Sam. Törlings skriftliga berättelse, l. c. p. 592.

under drickande af vatten och med enkel »gemen spis». De fleste af dem, som oafbrutet dag och natt skött pestsjuke, hade, utan bruk af några præservativer, förblifvit oskadde, »icke en gång kendt sig ondt under then äfwentyrliga upwachtningen», då deremot de, »som aldraffitigast brukat præservativ, och hållit sig i sine hus inneslutne» merendels blifvit smittade och dött. Somliga sjuka »hafwa sufwit in tils the gifwit up andan»; andra känt oafbrutet olidliga plågor. Somliga yrat »och rasat in til sitt yttersta», andra åter med fullt medvetande, utan smärta, aflidit. Barn om 8 till 10 års ålder, berättas det, hafva »likasom triumpherande» gått döden till mötes, i ett slags extas, med lågande tal och böner, psalmsjungande, förutsägelse af närståendes död och dylika själsfenomen.¹⁾

Stockholm var äfven nu den medelpunkt, hvarifrån farsoten spridde sig inom Sverige. Den sträckte sig betydligt högt mot nordn, ²⁾ ända till Hernösand

¹⁾ Samme Mag. Törling berättar: »En liten pilt i min församling, som hade gått i Scholan, intonerade på sitt yttersta: Gloria Domino Deo nostro! Ropade sedan på tre personer, nemnande them wid namn, trenne resor hwartera. Hvar uppå the, sedan han död war, i samma ordning som han them ropat hade, gjorde honom (dock några weckor emellan hwartera) följe. Ibland hvilke then sidste war min swåger handelsmannen Carl Ivarson, som sielf fierde bars ur huset.»

²⁾ »I Upsala», säger Swedberg, »dödde monge», men Rosenstein uppger deras antal till 12, »ty Prof. Roberg gick omkring i staden, och styrkte folket till att fara ut på landet, eller hålla

och Sundswall, och i Scandinaviska halföns sydliga del föllo 13,000 af Carlskronas innevånare offer för densamma. Men förskonad blef Sveriges vestliga del, äfvensom Norrige.

Till slut några ord om sjelfva sjukdomens symptom och terapi, enligt D:r BLOCKS beskrifning, jemförd med den af Coll. Med. utgifna Pest-Curen.

»Sjukdomen angrep såsom en blix utan föregångna långa præparativer». De sjuke anföllos af mer eller mindre häftiga rysningar, åtföljde af gäspningar och benägenhet för sömn, stor ängslan, och »Pat. miste alla naturliga och lifliga krafter». Derefter följde inwärtens en heftig brånad, men utwärtens stoor köld, så att de utwärtens ledamöter darra och rysa». Osläcklig törst plågade den sjuke, kräkningar och hufvudvärk; härtill kom en ytterlig grad af modlöshet och förtviflan; tungan var torr och skarp, andedräkten kort och besvärad. Många föllo nu i en djup lethargisk sömn; andra började yra och kommo i det häftigaste raseri, sprungo

---

sig inne i sina hus, och ej umgås med hvarandra, ty Herr Professoren viste väl, att när Pestsmittan ej råkade menskor eller fnöske att fästa sig vid, skulle den af luften snart fördelas och upphöra». ROSENSTEIN, l. c. p. 11. — Föreläsningarne inställdes emedlertid; men i Bibliothekets öfvergifna salar sammankommo några af stadens Lärde på inbjudning af E. Benzelius, »en eller annan gång i veckan, för att pläga samtal om vittra saker». Dessa sammankomster blefvo begynnelsen till Vetenskaps-Societeten i Upsala. J. H. Schröder, *Kongl. Vet. Societ:s i Upsala stiftelse, utbildning och verksamhet*. Ups. 1845.

ut på gatan, utbredande skräck och förfäran¹⁾. Ögonen voro hos de flesta »hetsiga», injicerade, och ansigtsuttrycket förändradt, så att pat. var »i ögonen förstald». Pulsen ostadig, än »i fullt galopp», än »kryper den sacht». — Redan tidigt i sjukdomen visade sig benägenhet för profluvier: diarrhé och näsblod²⁾ voro i allmänhet dödliga tecken. Sällan sågs någon sjuk som ej tillika led af svimningar, »darrande sträckningar», hjertklappning och hicka. De sågo åtskilliga färger för ögonen och kände »stickningar som af nålar öfver allt i körtlarna och isynnerhet under axlarna och i ljumsken». Men de mest karakteristiska tecknen, och som sällan saknades, voro de som visade sig på hudens yta, eller i det derunder liggande körtelsystem, dels såsom blåaktiga fläckar, orsakade af underlupen blod (Echymoser), hvilka vanligen visade sig såsom »röda och blå fläckar öfver hela kroppen (Petechiæ)», och äfven som röda, blå och svarta *strimmor*, »såsom tå man med ris piskad warder»; dels såsom blåsor eller *blemmer* (»Hydatides»), »som i förstene äro små som ärter eller nötter, men sedan utvidga sig alt mer, och hafwa *Carbuncles* och *Kallbrand* i följe och sist sjelfva Döden»;

¹⁾ »En Löjtnant vid namn Swan» — berättar Block p. 99 — »föll straxt i raseri, språng ut på gatan naken, bars hem med litet lif, hvarpå han straxt ömkeligen afsomnade.»

²⁾ För Pestnäsblödning recommenderades åt fattigt folk, att draga upp i näsan »ången af swineträck lagd uppå en glödgad tegelsten».

dels slutligen såsom uppsvällningar af de lymfhatiska körtlarna, *Buboner*. *Pestkolen* (*Carbunculi*) satte sig på de flesta ställen på kroppen, på ögonen, näsan, isynnerhet farliga voro de på fingrar och tår; de voro än röda, än blå eller askfärgade blåsor, »ifrån ett senapsfrös storlek till en talricks», med röd och hård omkrets. »Thenne hårdhet går djupt i köttet och slår sig i kallbrand» («Brandböld»). Öfverlefde de angripne sjukdomen — döden inträffade vanligen efter trenne dygn¹⁾ — så efterlemnade dessa brandbölder stora och djupa ärr. *Bubonerna* visade sig vanligast i ljumsken, men också bakom öronen, på halsen, eller på flera ställen på samma gång; de gingo vanligen till bulnad, eller ock fördelades de vid bruket af »lindrigt svettdrifvande motgift», och local behandling. Farligast var dock den pestart, som uppträdde utan utvärtes tecken.²⁾

¹⁾ Men äfven plötsligt kom döden: så berättar Cortman i sin journal, att hans fordna amma tillika med hennes son nödvändigt ville se hans bror, som pestsjuk låg i sängen och yrade. »Min mor», säger han, »bad henne gå sin väg, hvilket hon ändteligen gjorde. Hon hade intet längre än ifrån Köpmangatan och till Slottsbacken, då hon tillika med sin son utan tvifvel under vägen blifvit död och bortburen, emedan man aldrig mera hörde af dem.»

²⁾ En obduction, som D:r Block i närvaro af uppräknade vittnen företog på ett 48 timmar gammalt lik, — änskönt han tviflade att någon före honom »wågat sig ihop med Swarta Hund», men »jag wiste hwad ättika och swafwel dugde til» säger han — beskrifves sålunda: Qvinnans halfva kropp på venstra sidan, »som

Allt ifrån de äldsta tider tillbaka hade man efterfrågat orsakerna till dessa menskligheten öfvervældigande farsoter. Redan HIPPOCRATES hänvisade till Gudamakternas vrede öfver människornas synder — till το θειον, såsom pestens orsak. Denna åsigt bibehöll sig, med åtskilliga modifikationer, ända till ifrågavarande tid. DIEMERBROECK († 1674), denne Niemwegens utmärkte pestläkare, förklarade närmare Hippocrates' θειον så, att det skulle vara ett slags gift, som på den Allsmäktiges bud, till mensklighetens straff, framafledes mot naturens vanliga ordning, och nedsänktes till den sublunära världen.

Behandlingen gick således ut på att motverka detta gift. Till följd häraf tillgrep man dessa mångfaldiga motgifter, alexipharmaca, hvilka voro »flera än dagarna i året», och »Giftschilder», *Amuleter*, såsom torkade

---

i sängen weta åt modren», var röd, »likasom hadde then warit skollad med hett wattn, eller piskad med ris, alt ifrå Hufwud til fotabjället, så ock thet högra benet». På högra bröstet en Carbunkel »stor som en Carolin», hvilken öppnades och befanns icke vara tjockare »än en tre örs slant». På högra låret och benet några Stigmata »eller Pepparkorn». I ansigtet var hon svullen »och likasom suffocata». I bröst- och buk-caviteten befunnos inelfvorna »dels blå, dels swarta och sköre like som halfruttne». »Sanguis in Cavitate pectoris war Fluidus; men in Cordis ventriculis congrumatus.» Den till ventriceln gränsande delen af lefvern var »hel swart». Huden på högra sidan jemte underliggande muskelpartier var »hel hwit» och »likasom omni cruore orbata». I. c. p. 101.

paddor, spindlar m. m. ¹⁾ Alldenstund luften ansågs uppfylld af pestgift, så tillråddes man att hålla sina fönster och dörrar väl tillslutne och sig sjelf inne ²⁾. Rummets luftrensning kunde således icke åstadkommas på annat sätt än medelst eld. Derföre anbefalltes eldning och rökning med lätt antändliga saker, svafvel o. d. Tobaksrök ansågs för ett godt præservativ, hvarför man såg sjuksköterskorna plåga sig och de sjuka med väldiga rökmoln. Ättika hölls dock för bästa præservativet, grundadt på Chemiatrikernes lära om en »alkalisk skärpa» i blodet, såsom pestens närmaste orsak, hvilken således genom milda syror borde kunna förändras. Den sjukdomen åtföljande febern ansågs, enl. SYDENHAM, såsom naturens egen sträfvan att aflägsna sjukdomsämnet; men åderlätning, hvilket nedstämmande medel Sydenham recommenderat, emedan febern i hans tanka alltid verkade för starkt, afrådde,

¹⁾ Somliga Amuleter voro ytterst kostbara, bestående af sönderkrossade smaragder, saphirer, rubiner, perlor o. s. v. Amuleter förer Block bland »errores populares».

²⁾ Säkrast var då naturligtvis att begifva sig till ett ställe, der luften ännu icke var giftbemängd. För att få rätt på sådana ställen föreslogos åskilliga medel. Man utsatte öfver natten i fria luften glas med vin, vatten eller mjölk: blef det »brokot med monge färger, eller med oren hinna öfverdraget, tå är wissierligen luften besmittad». — Blocks åsigt om smittans propagerande var: »den rätte Pesten kommer icke alltid, och kanske aldrig eller ganska sällan af luften, men af ett smittande gift, utgående från then enas kropp i en annans, genom andedräckten och swethålen, hwilket gift är föga bättre än Arsenicum». I. c. p. 62.

på Diemberbroecks råd, de Svenska läkarne, »emedan giftet, som från hjertat skulle ledas, drifwes tillbakas igen». Svettning deremot ansågs bortföra giftet, hvarföre svettdrifvande medel nästan ständigt användes straxt i sjukdomens början¹⁾; och för att få medicamenterna »så mycket mera kraftiga» sammanblandade man en mängd olika saker²⁾. Apotheken voro dessutom fulla af præservativmedel, beredda af kejsare och kungar, och införskrifna från Italien, Ryssland och Barbariet. »Tincturen är god, säger Block, »Latwergen är god, Pulvret godt, men patienten dör».

1) Det bör dock vara *lindrigt* svettdrifvande medel, säger Block, »thet man i synnerhet, äfven nu i then närvarande Pesten i Stockholm förfarit; i thy the, som med starkaste Saker swettats hafwa, snarast afsomnade wordne». Han tillråder framför alla andra medel *Antimonium*, »ehuru illa thet ock noterat är af the fåkunniga». p. 31.

2) Om »the länge Magistral-compositioner» hyser Block lika tanke som Sylvius, hvilken han anför. »Eho som blandar många åtskillige slag i en röra, på thet han skall synas lärdare och förfarnare än andra, blir sannerligen af the rätt kloka hållen för ganska Oförfaren, *Troifvelactig och Oviss*; thy then måste wisserligen hafwa ett confust omdöme och confus wetenskap, som mycket sammanklibbar, tå han med ett eller få ting kan erhålla thet han önskar». — l. c. p. 26.

Förteckning på antalet af them som under Fahrströten 1710 och 1711 i Stockholm med döden finnas afgångne.
 Utdrag af de från alla församlingarna inkomne Wechselster samt vederbörandes uppsatser, som
 wijd de Fattiges begrafningar haft insende. (Nordiska Saml. Ups. Ac. Bibl.)

	Framledne året 1710.												Året 1711.						Summor.					
	August.			September.			October.			November.			December.			Januari.				Febr.				
	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.	d.		d.	d.	d.		
Storkyrkan.....	5	6	8	25	23	13	30	33	24	29	33	26	20	18	13	13	10	12	9	6	2	1	1	392
Tyska kyrkan.....	3	2	—	11	10	9	12	19	13	21	23	20	14	18	10	13	10	13	7	1	3	2	1	241
Riddarholmen.....	3	3	—	4	3	5	7	9	—	—	—	4	4	3	2	5	4	3	3	1	2	—	—	78
Finska församlingen..	5	5	6	5	15	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	55
Clare och Olofs förs.	36	20	37	78	101	204	201	231	247	244	175	140	125	75	77	33	34	14	20	9	6	6	7	2,134
Jacob och Johannes...	27	16	25	36	56	61	102	130	122	120	112	106	81	58	42	40	22	23	11	14	5	8	2	1,223
Ladugårdslandet.....	30	61	78	118	128	122	156	101	—	179	71	53	41	32	33	18	21	6	10	5	4	5	2	1,278
Kungsholmen.....	—	3	5	7	12	12	13	32	30	24	36	32	19	15	12	9	5	4	2	4	2	—	—	281
Barnhuset.....	—	2	3	6	6	23	19	34	33	16	15	6	5	4	1	1	—	—	—	—	—	—	—	178
Maræ församling.....	18	28	35	37	91	135	193	143	192	242	208	224	145	96	74	58	69	33	30	17	12	12	3	2,125
Catharinæ församling	25	41	90	97	141	191	245	303	231	219	229	154	143	94	62	37	42	39	19	16	18	8	4	2,452
Danviken.....	1	—	4	—	—	—	35	44	45	37	26	6	10	3	1	3	—	—	—	—	—	—	—	217
Med wagnarne af begge könen bortförde.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,937
Ifrån d. 27 Aug. till d. 29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Oct. äro efter vederbörandes berättelse...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4,246
Vid Skepzholmen. af de fattige.....	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1,050
Summor	155	188	291	424	586	794	1013	1079	945	1727	1305	1043	787	572	414	299	281	193	147	145	77	55	145	17,887

»Stiger altså antahlet af them, som Magistraten til personer och stycketahlet hafver förteckning på, til *Sjuttontvusende ottahundrade och ottatijosju*. Hwarunder ock siuhundrade sextijootta borgare i staden begripes, af predikoembetet in mot 20 stycken. Men som mykit folck blefwo af the tilförordnade Gubbarna bortburne wid pestens begynnelse, som Magistraten ej kunde få förteckning uppå. Och thesvta äro monge hemligen bortförde och nedergrafne; så kan Magistraten säkert betyga, at öfwer *tivgutvusende menniskior* af thenna farsot, thy werr! här i Stockholm äro blefwne hädanryckte, etc

Stockholms Rådhus then 15 Februarii 1711.

In fidem

Olof Brehmer.

Civ. Secret.» ¹⁾

¹⁾ Swedberg. p. 592.

STOCKHOLM, 1879. P. A. NORSTEDT & SÖNER.